

Царински савези и Балкан, 1940.

Садржај

У место предговора

1. Појам и опште карактеристике Царинских савеза
2. Мало историје (историјски подаци)
3. Услови за остварење Царинског савеза:
А – географски услов
Б – економско-производни услов
В – монетарни услов
Г – национално-психолошки услов
Д – политички услов
4. Тешкоће које се истављају код остварења Царинских савеза:
А – тешкоће фискалне природе
Б – тешкоће техничке природе
В – тешкоће управне природе
5. Користи које се од Царинског савеза могу очекивати:
А – економске користи
Б – политичко-психолошке користи
6. Царински савез на Балкану:
А – зашто је могућ царински савез међу Јужним словенима
Б – изгледи на привредну сарадњу Југославије и Бугарске
В – монетарно питање
Г – клаузула највећег повлашћења као сметња за остварење Царинског савеза
7. Нешто историје о балканским тежњама за стварање услова за међусобну сарадњу

339.543(497.1)

иблиотека
Југословенско-бугарске лиге
у Београду

Милан К. Ивановић

Царински савези и Балкан

— С погледом на царински савез с Бугарском —

Београд
1940

САВЕЗНО ИЗВРШНО ВЕЋЕ
ЦЕНТАР ЗА ИНФОРМАЦИОНАУ И
ДОКУМЕНТАЦИОНАУ ДЕЛАТНОСТ

Inv. br. 7688

SIGN.

Библиотека

8 Југословенско-бугарске лиге 8
у Београду

Милан К. Ивановић

Царински савези и Балкан

— С погледом на царински савез с Бугарском —

Београд
1940

У МЕСТО ПРЕДГОВОРА

Стварање што тешњих економских веза између балканских држава, посебице путем остварења царинске заједнице, тема је која је увек занимала многе духове и о којој постоји већ обимнија литература. Нарочито остварење ових веза и царинске заједнице између Југославије и Бугарске наилазило је, и наилази, на готово једнодушан одзив у нашој земљи.

Односи између две суседне и братске земље, који су за последњих неколико година упућени новим правцем, истакли су између осталих и питање стварања царинског савеза. Рад на овој тешкој заједници економске сарадње и интереса дошао би по реду одмах иза већ остварених међусобних културних веза и извесне економске сарадње, постигнутих у новом периоду зближавања државних заједница.

Недавно отварање привредних комора у Софији и Београду, заједничка одлука бугарских и југословенских трговаца о стварању царинског савеза, донета на конгресу трговаца у Љубљани, као и многобројне жеље и предлози привредних тела и организација пока-

Од истога писца:

Studije za CARINSKO PRAVO-in 8*

Sopstveno izdanje, Zagreb 1938 god. Strana 184.

5

Br. 37263

Штампа Графички уметнички завод „Планета“
Петра С. Обрадовића — Београд, Добрачина 55.

зују, да је остварење царинског савеза између Бугарске и Југославије неопходан услов за њихов даљи привредни развој.

Југословенско-бугарска лига у Београду, доследна својој акцији на упознавању иближењу наша два народа, жели да издањем ове књиге „Царински савези и Балкан“ помогне остварењу царинског савеза, верујући, да би нова привредна заједница допринела не само чвршћим везама између Бугарске и Југославије, већ их учврстила у њиховом економском развићу.

Октобра 1940 год.

Београд

Управа
Југословенско-бугарске лиге

Царински Савези и Балкан

1. ПОЈАМ И ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЦАРИНСКИХ САВЕЗА

Удруживање покрајина а затим и држава у Царинске савезе одавна је интересовало економисте, привреднике и политичаре. Идући за својим тежњама они су, сваки у своме духу, тражили разлоге и користи Царинских савеза, — и њихова често разнородна стремљења налазила су скоро увек истородне разлоге и оправдања: Царински савези су могућни, корисни и прихватљиви, не само међу малим државама већ и међу великим. Последњих година писало се и расправљало чак и о Европском царинском савезу као нечем потпуно могућем и остварљивом¹⁾). За мале народе поглавито, Царински савези престављају велике погодности, јер се једновремено остварују неколико преимућства: шире поље размене добара; ублажавање конкуренције националних производа; веће и разноврсније обиље сировина; лакше супротстављање вели-

¹⁾ Marchal Jean: Union douanière et organisation Européenne.

Cristu J. L'union douanière Européenne.
Delaisi Fr.: L'union douanière Européenne.

ким апетитима јачих производних држава; нивелисање цена; шира тржишта за домаће производе; лакше упослење радних снага итд. Међутим, поред свих тих добрих страна видимо да се Царински савези тешко остварују — а томе су узрок чињенице које се општим именом могу назвати: подношење заштитним именом машних жртава. Несумњиво да чланице једног Царинског савеза морају рачунати прво са извесним жртвама, па тек онда са користима, које ће из савеза произести. Жртве се претежу поред економског и на политичко поље, а ту се осетљивост држава највише изражава. Тај страх од жртава можда је један од главних разлога што се Царински савези тешко остварују и поред примамљивих теоријских, па и практичних узора и обећања.

Кад год се говори о Царинским савезима полази се од немачког Zollverein-а који је био и остао узор-тип за показивање и доказивање теорије о корисности Царинских савеза. Далеко би нас одвело опширило излагање историје немачког Zollverein-а (уосталом о њему постоје читаве библиотеке). До волно је ако овде поменемо да се тежње за стварање немачког Царин. савеза показују још на Бечком конгресу — или се као почетна година узима 1834, када је остварено сједињење северног и јужног немачког савеза. Стварањем немачког царства (18. јануара 1871) Zollverein је ушао у завршну фазу, у којој

у најновије време имамо спајање Аустрије са Немачком и догађаје чији смо сведоци²⁾.

Међутим, ако се историјат постанка и развите Zollverein-а може пренебрегнути била би велика грешка прећи преко значаја његовог у економском и финансијском погледу. На овим пољима Zollverein је произвео такве успехе и покренуо таква стремљења, да се данашња снага немачког Рајха не може разумети ако се не познају и ови детаљи. Поменућемо у најкраћим потезима главне карактеристике овога чуvenог савеза.

Окупљајући у економску заједницу многе територије и милионе становника, Zollverein је створио нове услове за развој разних врста индустрије. Тржиште у савезу знатно је проширено; поједине гране производње нашле су свој пут у специјализацији; услед повећања потрошње и производње настале су могућности повишења радничких најамница (рачуна се да су за првих десет година радничке најамнице повишене 15—20%). Интересантно је да ни царински приходи нису показали опадање, само у место прихода од царине на готове предмете, увећали су се приходи од царина на сировине. Пораст индустрије изазвао је огромна повећања увоза и извоза. Увоз расте од 250 на 427 милиона за раздобље од десет година (1839—1849). Извоз за исто време скоче у сличном односу: од 250

²⁾ Интересантно је да је 1865 Немачка цео свој ауторитет уложила да се Аустрија не прими у Zollverein.

на 442 милиона. По врстама увозних предмета најбоље се види развој индустрије. Тако је за 30 година (1836—1866) увоз памука порастао од 233.000 на 2.024.000 кв; вуне, од 131.000 на 869.000 кв; лана, од 185.000 на 980.000 кв. и свиле, од 5.175 на 35.000 квинтала^{3).}

У сличној размери расте и потрошња колонијалних производа следујући развоју индустрије, а показујући истовремено подизање културног ниво-а становништва.

Овакав економско-финансијски просперитет омогућио је необичан развој саобраћајних средстава, подизање нових путева, железница и канала. Рудна богатства налазе најширу и највећу примену. Потрошња угља расте за 20 година од 6.870.000 на 75.510.000 кв.^{4).}

У општем просперитету учествује цела заједница немачког народа осећајући користи које јој је несумњиво донео Zollverein.

* * *

Царински савез је међудржавни уговор између две или више држава о укидању међусобних граница у циљу спајања државних подручја у једно заједничко привредно подручје и тржиште, и организовања тако спојених привреда за сагласно заједничко употребљавање на домаћем тржишту, а истовремено у циљу оспособљавања домаћих привреда за иступање према иностранству. Спајањем

³⁾ Подаци су према делу J. Marchala, page 28.

⁴⁾ Види под ³⁾

државних подручја тежи се сажимању привреда. За постицање свога циља чланице савеза одричу се царинске самосталности и наплате царина у међусобном промету; стварају заједничко царинско законодавство и управу уједињеним царинским подручјем, са јединственим царинским тарифама према иностранству. Наплаћене царине деле се међу државама-чланицама по кључу уговором утврђеним.

У међународним односима Царински савез се појављује као једно јединствено тело: склапа трговинске и царинске уговоре који важе за цело уједињено подручје.

У међусобним односима држава-чланица Царински савез ствара читаву нову организацију и поделу привреде; с једне стране, уносећи нову оријентацију, покрећући многе, дотле неслуђене или немогуће проблеме; с друге стране, укида старе царинске законе и тарифе стварајући и на овом пољу нове могућности. У колико међу државама које образују Царински савез постоје веће економске, индустријске, или привредне разлике, у толико ће и преокрет бити већи, тј. изазваће многобројне проблеме и веће тешкоће. Па ипак, користи које се од Царинских савеза могу очекивати таквог су обима, да се о Царинским савезима може говорити као једном пожељном стању.

Довде смо говорили о потпуним царинским савезима, каквога је типа чувени немачки Zollverein. Али, баш многобројне тешкоће које изазива стварање потпуног царинског савеза, створиле су у науци а затим и у

пракси тзв. теорије о прелазним стадијумима, од независних држава до Царинских савеза. Та прелазна стања називају се **непотпуним царинским савезима**. Ови могу бити двојаки: 1) државе-чланице ступајући у непотпун царински савез задржавају своје царинске организације и тарифе, предвиђајући извесно, процентуално, смањење тарифе за међусобни промет робе, или додају својим тарифама извесно повишење за робу из држава изван савеза (ово је данас неизводљиво пошто би било у супротности са постојећим уговорима); и 2) државе-чланице усвајају заједничку спољну тарифу а у међусобном промету задржавају нарочите царинске тарифе за извесне врсте робе.

Непотпуним царинским савезима циљ је да припреме терен за будуће остварење потпуног савеза. У прелазном стању треба да се поступно израде услови и прилагођавање за потпуни царин. савез. Незгоде ових непотпуних савеза су у томе, што се царинске границе ипак у маломе одржавају, што трговина не може да слободно организује целокупно тржиште и што се царинске организације одржавају у пуном обиму. Дobre су стране: што се прелазним периодом даје времена за постепено припремање и прилагођавање будућем новом стању, и стварају услови за савез у потпуности.

Помиње се у теорији и дефанзиван царински савез који би имао за циљ удружилање малих народа (држава), са слабим привредама, у намери да се одупре економском ути-

цају и потчињавању великим и моћним народима. Ми мислимо да је циљ свакога царинског савеза у главном дефанзиван кад су у питању савези малих држава, и обратно, офанзивни кад су у питању савези великих држава. Мале државе могу увек мислити само на отпор према насиљу или потчињавању, — а велике државе допуштају себи слободе које се могу називати како било, али у основи остају завојевачке, макар и на економском пољу.

Из овога кратког излагања може се констатовати, да потпуни Царински савези доводе до сједињавања односно стапања дотле независних царинских подручја у једно ново подручје. Међусобних царинских граница нестаје, тако исто нестаје и посебних царинских закона, управа и тарифа. Ново, уједињено подручје добија заједничке спољне царинске тарифе, нову организацију царинску и преставља према иностранству једну нову царинску област.

Као узор-тип потпунога царинског савеза поменули смо немачки Zollverein, који ће наставити занимати. Осим њега данас у Европи постоје још два потпuna царинска савеза: један између Француске и Кнежевине Монако; други између Белгије и великог војводства Луксембуршког (постојао је до недавне окупације ових области од стране Немачке). До 1935 године постојао је и царински савез између Француске и Сарске области, који и није био обичан царински савез с обзиром на посебни положај Сарске области. Повратком ове обла-

сти у састав немачког Рајха престала је и дотадашња веза са Француском.

Ни француско-монегашки царински савез не интересује нас више као такав, јер је од 1918 године Монако стварно економски анектиран Француској, — налази се под протекторатом (уговор од 17. јула 1918).

Што се тиче Луксенбурга, он је до 1919. године био у немачком Zollverein-у. По Версајском уговору морао је иступити из немачког царинског савеза, а 25. јула 1921. Луксенбург је склопио царински савез са Белгијом. Уговор је био закључен на 50 година. Поред заједничке царинске тарифе Луксенбург је усвојио и белгијски монетарни систем, и уступио Белгији експлоатацију својих железница уз годишњу накнаду. Савезом управља мешовити управни савет састављен од 2 белгијанца и 1 луксенбуржанина. Виши савет, састављен од три белгијанца и два луксенбуржанина служи за одржавање везе између двеју влада. Трговинске уговоре закључује Белгија у име савеза. Истиче се да се савез показао корисним за обе земље. Луксенбург је добио излаз на пристаниште у Анверсу и извесну квоту од укупних царинских прихода. Белгија је добила проширење тржишта за своје производе⁵⁾.

Пада у очи да је веома мало Царинских савеза у Европи и поред толико примамљивих нада које се од савеза могу очекивати. Треба поменути да је током XIX и XX века

било небројено предлога за царинске савезе између разних земаља — али ни један од тих предлога није доживео остварење. Можда у многоме има права Е. Франке кад вели: „свака држава, била монархија или република, федеративна или једноставна држава, ако се осећаовољно јака да води индивидуалну политику неће никад пристати да се одрече самосталне трговинске и царинске политике у корист неким заједничким интересима, ма колико велики ти интереси били“⁶⁾.

Нико не пориче велике и сигурне користи које царински савези могу донети, али се већина писаца слаже у томе да пред жртвама, које царински савези намећу у погледу самосталне трговинске и царинске политике, има мало држава које се на такве жртве хоће решити.

⁵⁾ Г. Гершић: Царински савези стр. 45.

⁵⁾ J. Marchal: op. cit. pages 35—37.

2. МАЛО ИСТОРИЈЕ

Кажу да је историја велика учитељица, — зато неће бити на одмет да уђемо мало у историју Царинских савеза уопште, ради бољег упознавања предмета о коме говоримо.

Зашто су људи долазили на идеју Царинских савеза? — Ми смо напред узгредно по-менули разна гледишта која су постојала на Царинске савезе. Основа им је, јасна или прикривена, чисто економско-експанзивна. Као што и у животу удруживање има за циљ скупљање заједничких снага за постизање неког циља које појединац није кадар остварити, тако и у међудржавном животу идеје о Савезима, па и царинским, имају скоро увек један исти разлог — а тај је оличен у економској експанзији. Кажемо „скоро увек” — јер при томе имамо у виду и другу могућност, а та је свезивање ради одбране угрожених интереса. Дакле, не морају Савези увек имати офанзиван карактер — али је у већини случајева тако.

Ако завиримо у историју видећемо да су многобројни предлози током прошлог и овог столећа имали за циљ стварање моћних Царинских савеза са задатком да поделе интесне сфере и тржишта у овоме свету. Царинске границе су огромна сметња развоју

индустрије и трговине и зато није чудо што се са подизањем ових рађале и идеје о уклањању царинских препрека. Моћним индустријама требала су велика и слободна тржишта. Земље са колонијалним поседима нису морале много брига имати. И наравно, такве бриге мориле су земље које су биле упућене на своје суседе и Европу. Једна од највећих Европских држава, која је у другој половини XIX века постигла своје национално уједињење и то захваљујући у главном Царинском савезу — јесте Немачка. Она је у исто време — а опет захваљујући Царинском савезу — достигла такав развој индустрије да је стала у ред најмоћнијих индустрија у свету. Њој је требало одушке, требало нових тржишта и што више размене. Зато није ни чудо што отуда потичу први велики планови о економској експанзији, макар и путем Царинских савеза. У осталом, Царински савез који је Немачка остварила, донео јој је такве резултате да је она с разлогом могла стварати планове за даље организовање света у смислу својих тежња. Велики немачки економист, Фридрих Лист, (присталица школе слободне размене), поставио је темељне идеје о Царинском савезу Немачке, Аустрије, Белгије, Холандије и Швајцарске помоћу кога би Немачка са савезницима могла да сузбија Енглеску конкуренцију, а истовремено онемогућује словенску превласт на Балкану. Пошто су, по његовим речима, „трговинска и политичка унија две сестре близнакиње, те се једна не може родити а да јој друга не следује” —

појмљиво је да се путем Царинских савеза могло очекивати и политичко уједињење или бар зближење, које ће довести до остварења идеја названих „Пангерманизмом“.

Следбеници Листове идеје напустили су његов и иначе штури либерализам и проповедају веру снажне државе, која своје право оснива на сили.

Између многих покушаја и пројектата вредно је помена везивање Немачке трговинским уговорима са Аустро-Угарском и Италијом у 1892 години. Политички тројни Савез имао се, према плановима пангерманаца, појачати економским везама. Канцелар Каприви изгледа да је имао идеју о економском организовању средње-европских држава путем трговинских уговора а касније Царинским савезима, макар непотпуним. Наде које су полагане у овом правцу биле су велике, — то се може видети из говора у Рајхстагу које је саопштио већ помињани Е. Франке. Али ове наде не донесоше жељене резултате. Остварено је извесно зближење између Немачке и Аустро-Угарске, чињеница врло значајна, јер су дотле ове земље биле у непрестаном ривалству — али остали планови изгледаху недостижни.

Са разочарењем то признају већ у 1900 години Е. Франке и Јулиус Волф, откривајући непремостице тешкоће за стварање царинског средње-европског савеза. Економист Г. Шмолер (Schmoller) отворено признаје да је царински савез између Немачке, Аустро-У-

гарске и Италије неостварљив⁷⁾). Најзад, професор из Штутгартра Др. Хубер, завршава констатацијом да је удруживање централне Европе „једна утопија, бар у колико се тиче тадашње генерације⁸⁾.

Планови о економској организацији нису напуштени ни током прошлог светског рата (1914—1918). Вредно је помена да је на месец дана пре закључења примирја утврђена конвенција у Салцбургу (11-X-1918) између Немачке и Аустро-Угарске о царинском савезу. Детаљи нас овде неће занимати, јер ова конвенција није ни ступила у живот пошто је завршетком светског рата и распадом Аустро-Угарске нестало једног од партнера-уговорача. Међутим, није нестало тежње за спајањем Немачке и Аустрије. Питање аишлуса поставило се одмах после рата — и ми смо сведоци како се завршило.

После светског рата, а као последице распада Аустро-Угарске, појавила се идеја о Дунавском царинском савезу, који би окупирао државе наследнице. Индустриса и капитал бивше монархије били су раствурени у новим државама а функционисали су раније као делови једне моћне организације: предионице и бојадисаонице остале су у Аустрији, разбоји се нашли у Чешкој; Аустрија прерађује велики део сировина које добавља из Југославије и Мађарске. Капитал је већином у рукама бечких банака. Шта би било природније но свезати макар царинским савезом ове зем-

⁷⁾ J. Marchal: op. cit. page 77.

⁸⁾ J. Marchal: op. cit. page 78.

ње? Али, народи који су толико година трпели у бившој монархији нису више хтели никакве везе, па ни економске, са Аустријом.

Тако је и овај пројекат, чији творац је Др. Елемер Хантос, професор универзитета из Будимпеште, иако гледан са симпатијама и на западу, прошао без резултата.

Познати су нам, као савременицима, и најскорији пројекти о економској организацији земаља у Подунављу. Пошто и они имају политичку позадину у главном, тешко је о њима говорити, а још теже веровати у остварење њихово. Мале државе постале су превише неповерљиве, њихова је главна брига да се одрже независнима и далеко од мешања у проблеме који распињу велике силе.

* * *

Насупрот тежњама пангерманаца да се у централној Европи створи један економски систем који би био повољан за пласирање немачких индустријских производа и остварење Великонемачке идеје, развијао се у другом правцу покрет енглеских економиста и политичара о стварању што тешње размене између метрополе и доминија Уједињење краљевине. Енглеска, као земља са најјачом индустријом била је одувек преставник и поборник идеје о слободној размени добара. На своме тржишту она се није бојала утакмице страних производа, а сировине и производе исхране добијала је од својих колонија. Према томе њој није била потребна царинска заштита, те је зато могла проповедати идеје о слободној размени. Међутим, доминије и

колоније нису посматрале у овој светлости цео проблем. Стварање индустрије код њих изискивало је одржавање заштитних царина, макар за један прелазни период. На империјалној конференцији 1897. године у Лондону доминије се изјашњавају против царинског савеза у оквиру Уједињене краљевине — зајажући се за преференцијалне царине у по-гледу извесних производа. У том смислу се изјашњава и конференција из 1902. године, наспрот жељама Џозефа Чемберлена који је заступао гледиште слободне размене између земаља Уједињене краљевине у оквиру царинског савеза. Питање и даље остаје отворено, па на конференцији из 1907. године доминије понова стављају предлоге о преференцијалним царинама, али либерали који су тада на влади, остају доследне присталице слободне размене, остављајући колонијама да се заштићују царинским препрекама како хоће, док за метрополу задржавају систем слободне размене, не желећи да уводе ма какве царине којима би се повлашћивали производи колонија.

Међутим, у току рата 1914—1918, везе између колонија и метрополе појачале су се заједничким напорима и сарадњом. У Енглеској све више преовладава жеља за најтешњом сарадњом. Пошто су све идеје о царинском савезу пропале, усваја се постепено други начин — преференцијал. И после рата видимо да се на овој основи развијају економско-привредне везе између земаља Уједињење краљевине. С друге стране, Енглеска, иако

класична земља слободне размене, принуђена је да уводи заштитне царине за извесне производе, притерана страном конкуренцијом која постаје сваким даном све осетнија и опаснија на тржишту. Најопаснији такмац чак на енглеском тржишту постаје Немачка, која је у средњој Европи већ истисла све такмаце па се својом снажном и разноврсном индустријом појављује и на острву.

Док се доминије, развојем своје индустрије с једне стране, а учешћем стране конкуренције с друге стране, постепено еманципују од метрополе и из дана у дан успевају да задовоље домаћа тржишта — тако да Енглеска индустрија трипти већ од несташице тржишта и све већег броја незапослених радника, — дотле немачка индустрија постаје све агресивнија, па се појављује чак и на енглеском тржишту.

Сукоб двају империјализама био је очигледан и неизбежан. Ми данас видимо како се овај економски сукоб постепено заоштровоао политичким неслагањем, или боље речено изродио у политички сукоб, — да најзад дође и до поновног рата који ће изазвати нова уништавања добра и ко зна колике жртве.

Док је нови рат још био у почетку видели смо још једном покушај да се енглеско-француска сарадња на економском пољу приведе у дело. Обе земље појављивале су се као купци великих количина разноврсних производа, и ако међу њима не би било сагласности, оне би могле опасном конкуренцијом подизати

цене производима који су им били потребни — што би значило велику незгоду за обе стране. Зато се оне одмах у почетку рата сагласише да на тржиштима заједнички иступају и воде једну сагласну економску политику. Помињала се је и економска сарадња за будућа времена, наслућиваху се чак и неке нејасне идеје о царинском савезу или макар преференцијалном поступању између две савезнице. Шта би све из тога изишло тешко је данас нагађати — али да поменемо само једну чињеницу: и у прошлом рату (1914 до 1918) била је међу савезницама остварена, 1917 године, привредно-економска сарадња у истом облику какав је постојао до слома Француске у овоме рату. Чињени су покушаји и предлози да се таква сарадња продужи и после рата, па се и онда говорило о неком Царинском савезу међу савезницима после рата⁹⁾. Објављен је и један нацрт о царинској и економској сарадњи савезника, који је предвиђао преференцијално поступање са пет врста царинских стопа:

- а) тарифа између метропола и колонија,
- б) преференцијал међусавезнички,
- в) тарифа према неутралцима,
- г) тарифа према земљама које би савезницима ускратиле клаузулу највећег повлашћења, и
- д) тарифа семи-протективна за произво-

⁹⁾ J. Marchal: op. cit. page 99—104.

де Немачке и оних земаља које би пристале уз немачки блок¹⁰).

Све ове идеје биле су истина незваничне, — и чак је противно њима конференција из 1916 године изјавила унапред да ће се и Немачкој признати клаузула највећег повлашћења, али после извесног времена¹¹).

У 1918 години, после завршенога рата, није више било речи ни о економској сарадњи, ни о царинском савезу међу савезницима — јер се одмах увидело да за обнову уништених добара треба сарадња свих народа; да је сарадња најлакша и најекономичнија међу суседима, па макар и дојучерашњим непријатељима.

Шта ће бити после данашњег рата то је заиста немогуће предвидети.

Овај кратак залаз у историју требао нам је да послужи као потсетник за сазнање да су економски утицаји у главном управљали судбином света и народа. Пројекти о Царинским савезима упливати су се увек међу те економске утицаје — као једно од средстава да се постигне економска експанзија или изведе нека шира привредна организација, било у циљу проширења тржишта, било ради супротстављања конкурентним утицајима. На жалост, сви ти економски утицаји били су увек проткани политичким тежњама, те су

зато доводили или до пропasti саме идеје или до још веће заоштрености.

У претходним редовима видели смо и наличје медаље, тј. не баш ружичасте изгледе које су у историји наговештавали Царински савези. Констатовали смо да је то услед жеље великих држава да путем Царинских савеза изведу своје циљеве о пенетрацији и политичким утицајима. Али, износећи ове летимичне историјске податке ми смо желели да укажемо на опасности које могу произвести Царински савези између великих и малих — а да истовремено закључимо да Царински савези између малих држава нису таквога карактера, и да они неће никад бити некорисни ако се закључују између једнаких у циљу сарадње и одбране заједничких тржишта.

¹⁰) B. Lavergne: *L'union commerciale des Alliés après la guerre.*

¹¹) J. Marchal: op. cit. pagé 103.

3. УСЛОВИ ЗА ОСТВАРЕЊЕ ЦАРИНСКОГ САВЕЗА

Царински савези пројектовани су између многих земаља, са разним циљевима и под тешко остварљивим околностима. То је свакако један од узрока што ти пројекти нису могли бити остварени. Зато је нужно да се при проучавању Царинских савеза задржимо нарочито на тим условима који су битни за остварење савеза.

Поменућемо одмах да разни писци набрајају различите услове — али да се у нечemu сви они слажу. Тако француски економист Ришло (Richelot) помиње само три главна услова: географски, национално-психолошки и политички. Међутим, познији писци узимају у обзир још и многе друге услове, од којих се монетарни и економски данас морају свакако узети у обзор¹²⁾.

А — Географски услов. — Почев од Ришло-а, који је први утврдио да је за остваре-

¹²⁾ J. Marchal: op. cit. pages 155—174 набраја 4 услова: географски, економски, правни и психолошко политички.

Ev. Averoff: У делу *Union douanière Balkanique*: pages 20—43, набраја 7 услова: географски, производни, економски, монетарни, психолошки, правни и политички.

ње Царинског савеза потребно суседство (*la juxtaposition des territoires est la condition essentielle des unions douanières*), многи писци су у том смислу изражавали своје закључке. Тако се изјашњава Боск (Bosc), па и један енглески писац (Robert Giffen) који у своме мишљењу о царинском савезу између Велике Британије и њених прекоморских поседа изражава мало веровања у могућност остварења. Данас се већ може мало корегирати ово категорично мишљење, јер удаљеност земаља не мора играти тако пресудну улогу код дашњег развитка саобраћаја. Остаје ипак чињеница да је остварење Царинског савеза много лакше, изводљивије и оправданије између суседних земаља.

Ако већ Царински савез треба да значи сједињавање економско-привредних снага у циљу сарадње и допуњавања, онда ће несумњиво ови услови бити боље и лакше остварени спајањем суседних земаља, које имају сличне или исте привредно-економске развоје и чија ће се сарадња лакше обављати. Поред тога, суседство значи краћи пут, а по томе и јефтинији превоз производа или сировина из једног краја у други.

Ако под географским условом подразумевамо сличност поднебља или допуњујућу улогу климатских прилика суседних земаља, онда и овај разлог можемо убројити међу остале.

Овде несумњиво треба поменути констатацију Ришло-а да природно омеђена пространства (острва, полуострва) пружају више могућности за стварање Царинских савеза.

Тако на пр. Пиренејско полуострво пружа географску олакшицу савезу између Шпаније и Португалије.

Б. — Економско-производни услов. — Кад смо се сагласили са констатацијом да Царински савез треба да сједини мале народе у циљу економске сарадње и одбране, онда морамо признати да земље које улазе у савез треба да су приближно на истом нивоу производње и економског развоја. Само тако неће бити бојазни од јачања једне земље на рачун друге. С друге стране, разноврсност производње међу државама које ступају у савез има велику привлачну моћ за остварење савеза, јер ће различите производне гране наћи тржиште проширено а међусобно се допунити у потребама. Не представља тешкоће ни ако будуће чланице савеза производе једнаке израђевине. Спајањем подручја, ове производне гране неће конкурисати међусобно, већ ће у савезу стећи ослонац да могу конкурисати изван својих граница. Удружене мале државе моћи ће лакше да преговарају са великима, са већим вероватностима да ће добити веће олакшице но кад су се појављивале свака за себе као такмац. Међутим, треба признати да је савез међу државама које се производно-допуњују далеко лакше остварљивији него ли савез међу државама које располажу сличном или једнаком индустријском производњом. Али, тешкоће иако постоје нису непреметиве ни у овом другом случају — ако се разумном организацијом и поделом помогне

производњи да нађе себи пут. Могу се на производне гране склонити на спајање, или поделу посла специјализацијом за поједине врсте исте производне гране. Узмимо да ступају у савез две суседне земље које имају приближно једнако развијену текстилну индустрију. Ако је немогуће склонити их да заједнички раде, онда им се може саветовати да поделе производњу: једна страна ће примити израду тканина од сировина које се увозе, друга страна ће добити израду тканина од домаћих сировина (лан, кудеља) итд.

Најзад, ако су користи које савез пружа такве врсте и толике да их у општем интересу треба прихватити, онда се мора нешто и жртвовати, па било то жртвовањем једног дела индустрије (која можда нема ни основа у земљи сем профита), или жртвовањем у новцу који би савез вотирао за извесно време угроженим а неопходним производњама у виду премија или тсл.

Код земља претежно пољопривредних ове тешкоће немају карактер несавладљивих препрека. Пољопривреда се може много лакше и успешније организовати па и преобразити, само ако постоје разумни захтеви и смишљена организација.

У низу услова економскога значаја нарочиту пажњу заслужују два који су чисто фискалног значаја. То су: питање трошарина и монопола. О њима ћемо још говорити касније, али их овде помињемо као оне којима треба посветити пуно пажње.

В — Монетарни услов. — Некада, у време

златног важења новца, монетарни услов није се могао постављати за остварење Царинских савеза. Данас, пак, кад имамо непрекидне и променљиве осцилације новчаних вредности, питање монетарно добија свој нарочити значај у односу на стварање Царинских савеза. Рекли смо већ да на заједничком тржишту не сме бити повлашћених такмичара ни у ком облику. Заједница мора гарантовати подједнаке услове за пословање на домаћем тржишту. То је немогуће остварити ако су новчане вредности чланица савеза неједнаке или су подложне честим курсним променама. Промене у вредности новца имају исти значај као и промене унутрашњих дажбина, или премирање — а то би значило фаворизовање земље са стабилијном валутом на штету оне са променљивом.

Стална вредност новца, или непроменљив однос између различитих новчаних средстава, потребан је првенствено због заједничке царинске тарифе. Као што знамо, јединствена царинска тарифа важи на свим границама Савеза према иностранству. То значи да увоз робе треба на свим улазним царинским станицама да плати истоветну царину. То се може постићи само ако у савезу постоји један курсни обрачун за златне царине, а обратно томе било би кад би између новчаних јединица једне и друге државе постојала променљивост у вредности. Разлика у вредности новца изазвала би тешкоће у обрачунавању царинских прихода и поделе истога, а с друге стране увоз робе би се упућивао преко

оних граница на којима би трговина искоришћавала разлику у курсу. Јасно је да би од тога настала у домаћој трговини разлика у ценама — што би све имало неповољне последице. Све ово важи и за унутрашње дажбине, те отуда морамо разумети потребу да се монетарно питање у Царинском савезу мора претходно регулисати.

Са разлогом се препоручује да се једновремено са стварањем Царинског савеза установи и једна емисиона установа која би издавала јединствен новац савеза¹³⁾). Несумњиво да је ово скопчано са приличним тешкоћама — али као прелазно стање може се прихватити установљавање златне вредности за међусобни промет.

Г — Национално-психолошки услов. — Сви писци који су се бавили проучавањем Царинских савеза једногласни су у закључцима да немачки царински савез не би можда имао онакве резултате какве је показао, да у савезу нису били окупљени Немци разних племена и крајева, који су осећали да их спаја један језик, једна крв и једна породица Германа. „Zollverein је остварен зато што је постојала једна немачка народност, али је он још допринео да се затим угуше партикуларистички осећаји (разних племена немачких) и да се уздигне идеја Германске отаџбине” — вели Ж. Маршал.

Нема сумње да су ови закључци веома тачни. Поред те народносне атракције треба поменути и психолошку, која се изражава у

¹³⁾ Тако и Averoff: op. cit. page 32.

једнакости схватања, начина живота и борби које су суседни и сродни народи осећају и воде. Тако је за време прошлог светског рата међу Немцима поникла идеја о Царинском савезу између Немачке и Аустрије. Сетимо се да су Немци некад, не тако давно (1865), издејствовали искључење те исте Аустрије из Zollvereina, — а већ 1917 године видимо их да они заступају идеју савеза. „Рат је породио дух централне Европе, што значи више од конфигурације земљишта на коме је он утврдио своју власт“... „Сада или никада оствариће се трајно јединство између граница на Истоку и Западу одакле ће ускрснути централна Европа, између Русије и западних сила“ узвикује Фред. Најман у своме делу „Централна Европа“¹⁴⁾.

Да ли треба потсетити да су у прошлом веку Немачка и Аустрија водиле међусобни рат, па да их то није спречило да се на крају нађу ипак на заједничкој линији у прошлом рату и најзад у једној држави. Треба ли овде истицати да је национално-психолошки утицај и овде превагнуо на крају крајева, и да се њему има приписати један део заслуга што је Аустрија ипак желела да уђе у састав Рајха.

Сродност осећаја, тежња, карактера и свест о потреби заједнице несумњиво да игра велику улогу код стварања Царинских савеза. Исти значај мора се признати и сродности језика међу народима — као што то запажа још Ришло. Истина ова језична сродност до некле је демантована швајцарском конфеде-

рацијом — али зато тамо имамо све друге услове психолошке природе који су изражени до максимума.

Везивањем интереса, културном сарадњом, подизањем свести о корисности заједнице, Царински савез ствара услове за међусобноближење и на политичком пољу. Тим путем је прошла Немачка кроз свој Царински савез — који је био квасац будућег Рајха. У овим чињеницама налази Ж. Маршал превасходни разлог што се Енглеска противила савезу царинском између Француске и Белгије, а у томе истом разлогу види он и бојазан Холандије да приступи Zollvereinu. У првом случају Енглеска је зазирала од стварања једне велике силе на фламанској обали, а у другом случају Холандија је осећала да би се претворила у једну немачку покрајину¹⁵⁾.

Чињеница је да за сваки савез, па и царински, треба да постоје слична мишљења, осећаји, воља за заједницом и свест о заједничким интересима. У колико су ови елементи више изражени постојаће већа могућност споразумевања.

Д — Политички услов. — Чим се помене политички утицај или политичка организација међу народима, и нехотице се намеће идеја о неком војничком споразуму или са овом позадином. На несрећу, историја Европе пута је таквих примера који силином чињеница намећу помисао о војно-политичким организацијама народа. Ми ћemo такве идеје оста-

¹⁴⁾ Frederic Naumann: Mitteleuropa.

вити по страни зато што мислим да политички момент у нашем случају има сасвим други значај. За нас ће политички услов значити организовање народа да на економском пољу сједине своје напоре ради постизања бољих услова за живот, рад и зараду. То би био економско-политички услов — да га тако назовемо ради бољег разликовања. Али, властитање народа у циљу удруживања са другим народом не може имати успеха ако међу тим народима постоји непријатељско осећање или макар и нетрпљивост. Непријатељство и нетрпљивост међу народима нису вечни. То значи да се ипак добром вољом, временом и складним начином могу избрисати из народних осећаја, или бар загладити, сви узроци непријатељских тежњи — а то би био циљ политике. Тешко је дефинисати а још теже оцртати политичке услове за стварање Царинског савеза. Они диферирају са народима, временом и приликама. Задовољимо се констатацијом да политичка тежња треба да се усклади са економским потребама. Живот и напредак народа тешко су зависни од економских чинилаца, а ови су опет играли пресудне улоге у историји Европских народа и њиховој борби.

Иако је по логичном реду ствари Царински савез истовремено и политичка сарадња држава чланица — познато је из историје немачког Zollverein-а да су у рату од 1866 године, између Пруске и Аустрије, неке немачке државице учествовале на страни Аустрије противу Пруске са којом су биле и остале у

Царинском савезу. Но овај пример не може се данас узети као меродаван, поготову кад се има на уму идеја тоталног рата, који не супротставља више само народе, него и њихове економије.

Поменути треба да се већина писаца задржава на том политичком моменту у Царинским савезима, закључујући да између Царинског и политичког савеза постоје веома тесне везе. Један другога изазивају и стварају улове за најприсније односе међу народима овако везаним. Ако погледамо на примере из историје, не можемо рећи да су ови закључци неосновани. Сви који заступају ову теzu имају пред очима пример немачког Царинског савеза, који сам за себе најбоље говори. Ово тврђење биће свакако сасвим тачно ако се ради о Царинском савезу између земаља ненеднаке снаге, било по економском, било по војничком мерилу. Слабија земља наћи ће се увек у водама јаче и под њеним утицајем.

Међутим, има писаца који не стоје на овом искључивом гледишту, већ тврде да је пример немачког Zollverein-а сувише завео све оне који су се бавили његовим проучавањем. Ако је немачки Царински савез имао последице које познајемо (последице политичког значаја), не мора то значити да ће сви Царински савези у будности морати да прођу његовим трагом.

Ми ћemo се радије приклонити овом другом мишљењу, јер заиста данас више не постоје ни они услови нити оне околности које су

омогућиле онакав развој немачког народа кроз Zollverein. Мали народи налазе се у извесној мањој или већој економској зависности од великих. Тежње за царинским савезима код њих су поглавито економске природе — тј. тежње за еманципацијом, за слободнијим одлучивањем. У осталом, ако би и данас Царински савез имао за последицу политичко зближење малих, па и великих, народа, зашто се то не би поздравило кад то значи умањење броја оних несрећних огњишта која могу изазвати нове ратове у овако већ искрвављеној Европи. Зашто у Царинским савезима гледати увек офанзивно средство, кад они по својој природи могу имати баш обратни значај — изједначењем и нивелисањем економских прилика, стварање духа помирљивости и сарадње међу народима.

4. ТЕШКОЋЕ КОЈЕ СЕ ИСТАВЉАЈУ КОД ОСТВАРЕЊА ЦАРИНСКИХ САВЕЗА

Расправљајући о условима за стварање Царинских савеза узгредно смо морали доћи до и неке од тешкоћа — јер услови са- ми собом постављају понекад извесне тешкоће.

Тешкоћа има неколико и мада су оне нарочите врсте ипак не представљају нешто не-премостиво. Ми ћемо све тешкоће поделити у три категорије. У прву категорију морамо ставити тешкоће фискалне природе, у другу техничке, а у трећу административне.

А — Тешкоће фискалне природе. — Оне су најважније и представљају највећи камен спотицања код остварења Царинског савеза. На првом месту државе које склапају савез морају рачунати са нестанком царинских прихода које су дотле имале из међусобног прсмета; одмах затим оне морају изједначити све унутрашње дажбине и трошарине; поред тога морају се утврдити правила о монополима и најзад решити питање унутрашњег обрачунавања и вредности новца. Сва та питања задиру у фискалне интересе појединих држава-чланица и зато је разумљиво да ова питања морају престављати нарочиту важност. Каква се решења препоручују за умесно ликвидирање ових тешкоћа? — Пре свега сма-

њење царинских прихода из међусобног промета обично неће бити тако велико да ће довести у питање државне финансије. Било би заиста тешко решити ово питање кад би државе које ступају у савез биле једини снабдевачи једна другој. Тада би свакако целокупни робни промет био ослобођен царина а то би значило потпуно нестајање царинских прихода. На срећу таквих случајева данас у свету нема. Остају у сваком случају царине од промета са земљама изван Царинског савеза — а пошто ће на увећаном тржишту у савезу настати повећање потрошње и већи развој индустрије може се очекивати да ће приходи од царина са спољним земљама почети да расту и да надокнађују ону разлику која је настала спајањем држава у Царински савез. Доказ за то налазимо у царинским приходима Zollvereina, који је у 1834 години показао 14 милиона талира прихода од царина, — у 1848 години приходи се пењу на 28 милиона, а у 1873 години достижу 48 милиона талира.

Изједначење трошарина нужно је да не би услед разлике настало искоришћавање на штету једне чланице савеза. Јер, ако су трошарине и унутрашње дажбине ниже на једној страни сав увоз би пошао тим путем да се после несметано шири на другој страни.

Питање монопола је већ мало сложеније, јер они често нису истоветни у разним земљама — али се и на овом пољу могу наћи задовољавајућа решења. Тако, на пример, могу се увести једнаки монополи на одређене врсте

робе, или споразumno укинути поједине монополске таксе, или најзад установити да само држава може увозити монополске предмете. Прво од ова три решења, изгледа најпримамљивије како за најуспешније решење овога питања, тако и за фискалне интересе, при томе она друга два остају као допунска. Нема сумње да ће се заинтересоване државе најпре и најлакше сложити да заведу једнаке монополе, нарочито ако се број монополских предмета треба да увећа. Таква мера, као чисто фискална, наћи ће увек присталица међу бирократским финансијерима, али она има и неповољних последица које се изражавају у подизању цена монополским предметима, и често, великим и скупим инвестицијама и режијама. Но како се монополи у данашњим приликама морају подносити, а они су једна од великих тешкоћа при остваривању царинских савеза, изгледа да је боље примити их такве какви су, него због њих доводити у питање многе користи које се од Царинског савеза могу очекивати. Каква год да је организација монопола остаје несумњива чињеница да ће криумчарење монополских предмета надживети све мере као једно зло, али зар га данас нема у свим земљама и поред свих сузбијања и драконских казни?..

О новчаном проблему већ смо напред говорили зато овде можемо бити кратки. Неопходно је утврдити златну основу за промет у савезу, ако је већ у први мах немогуће установити једну заједничку емисиону банку, и једну новчану јединицу.

Као што видимо сва ова питања задиру у фискалне интересе сваке поједине државе, и зато се њима мора посветити нарочита пажња. Остаје чињеница да се сва ова питања могу успешно решити у колико постоји добра воља и жеља за остварењем Царинског савеза. Поменимо да као прелазна мера може послужити одржавање фискалних граница место царинских — дајле прелазни стадијум који ће тек остварити услове за касније потпуно изједначење свих унутрашњих дажбина.

Б — Тешкоће техничке природе. — Савез мора бити окружен јединственим заједничким царинама. То значи да земље које ступају у савез морају усвојити и израдити једну заједничку царинску тарифу, која ће вожити према спољашњим земљама. На томе питању појавиће се тешкоће које ће у главном бити техничке природе. Наиме, како извести заједничку царинску тарифу која ће пружити заштите свим или бар најглавнијим индустиријским и привредним грађанама, које су дотле биле заштићене у својим земљама. Питање није тако сложено иако ће бити мало заметно утврдити коме се заштита има осигурати. Ту не сме бити сентименталности, а уз то мора се потпуно објективно посматрати будућност заједнице и њене могућности и потребе. Ако су земље које ступају у савез сличног развитка, онда ће питање бити много лакше решено. Оне онда имају истоветне или сасвим сличне потребе, па ће лакше доћи до сагласности о заштити тих потреба. У осталом, пошто се стварањем Савеза жели постићи нова органи-

зација на увећаном тржишту, наћи ће се увек могућност да се заштите све привредне гране, бар толико колико им је потребно да могу опстати. Каснији развој показаће сам собом куда и како треба заштиту упутити — а тада ће бити и лакше извођење свега, пошто ће се имати једно искуство више.

Наравно при овом посту мора се пазити на то да се заштитним царинама не иде до крајности, јер такав поступак изазиваће реакцију па можда и репресалије оних земља изван савеза, које ће бити погођене оваквим заштитним системом. С друге стране, познато је да заштитне царине изазивају пораст цена у земљи, те оне нису препоручљиве ако заштита није само једна привремена мера. Наме, заштиту заслужује само она привредна грана која у свом почетном стадијуму треба подршке, а која ће се ускоро подићи и оспособити да издржи страну утакмицу и без заштитних царина или са минималном заштитом.

Најбољи поступак код изrade заједничке тарифе био би да се упореде царинске тарифе земаља које улазе у савез; да се утврде и ограниче гране којима ће се пружити заштита; да се испитају постојећи трговински уговори са земљама изван савеза и на тај начин утврде најниже границе царинских заштита које су дотле постојале у самосталним царинским подручјима. Поред тога споразумом се имају утврдити обостране концесије, јер без сагласности и попуштања нема савеза нити споразума. Једну средњу линију која ће задовољити све партнere онда неће бити тешко пронаћи.

Не треба заборавити да је сама израда тарифе један обиман и компликован посао, који захтева и времена и стручног познавања.

У низу тешкоћа техничке природе долази и она која се тиче поделе заједничких прихода од царина. Промет робом развија се према природним, или традиционалним, или саобраћајним приликама, те се и снабдевање савезних земаља врши преко известних најповољнијих путева. Пошто ће роба која се увози бити расподељена на сва тржишта савеза, природно је да све чланице савеза имају право на учешће у приходу од царина. То право се поткрепљује још и чињеницом што чланице савеза одустају и лишавају се прихода од царина из међусобног промета. Како најправичније решити ово питање? — Немачки царински савез усвојио је поделу прихода од царина по систему поделе пропорционално броју становника сваке земље учеснице у савезу. Овоме се систему приговара да је правичан само на изглед — а са разлога што малобројна земља може имати већу потрошњу (па и увоз) од оне многобројније земље — што зависи не од броја становника већ од њиховог културног нивоа и потреба, те се систем поделе по броју становника не може данас препоручити као најправичнији.

У теорији пак познати су различити предлози који сви имају своје мане и недостатке. Тако: подела прихода на основу дестинације увоза, наилазе на замерке да ће она земља која по географском положају служи као земља испоруке имати незаслужену корист и ви-

сину прихода, иако јој то не припада по њеној потрошњи и увозу. Слична замерка се ставља и предлогу да се приходи деле према томе како су и убрани. Не задовољава ни предлог да се приходи деле према пространству земаља-чланица, јер пространство не значи истовремено насељеност нити има везе са потрошњом. Тако се долази до закључка да ни један систем није у стању спровести апсолутну тачност и правичност.

Мислимо да би се ово питање могло решити на следећи начин: приликом оснивања савеза изнаћи средњи приход од царина који су за 10 последњих година имале земље које у савез ступају. На основу тог средњег прихода утврдити основицу за поделу будућих царинских прихода, односно учешће земаља-чланица у подели заједничких прихода. Тако, ако је земља А имала средњи количник од 20 милиона прихода од царина а земља Б количник од 10 милиона, онда се будући приходи од заједничких царина имају делити између земаља А и Б у односу 2 : 1. Разуме се да се овај однос може коригирати због известних обзира или каснијег искуства — али мислим да би у прво време могао задовољити све услове и избеги многе замерке. (Истоветну овакву идеју налазимо и код Ев. Averoff-a у већ помињаном делу на страни 260).

На крају да поменемо да се може водити рачуна и о томе колико ће која земља, ступајући у савез, изгубити од царинских прихода из међусобног промета. Ако се и ту по-

казује велика разлика у губицима биће правично да се тој земљи даде извесна дотација из општих царинских прихода, преко утврђеног процента добити. Такав случај познат је већ из немачког Царинског савеза.

В — Тешкоће управне природе. — У низу тешкоћа које треба савладати код остварења Царинског савеза, ове тешкоће долазе на последње место по самој природи ствари. Најпре се имају испитивати сви могући услови, затим проучити могућности размене, саобраћаја, развоја привреде итд. То би били претходни послови, за којима долази стварни рад на уклањању препрека, нивелисању захтева, савлађивању тешкоћа. Последња тешкоћа која остаје да се преброди јесте тешкоћа управе Царинским савезом.

Кад је савез већ утаначен поставља се питање заједничке царинске организације која ће управљати новим царинским подручјем, старати се о заступању локрајинских интереса и потреба, водити царинску политику и сарађивати при закључивању нових трговинских уговора са другим земљама. Не треба наглашавати да ће на овом пољу бити потребно много труда, јер ће одмах у почетку живљења новог Царинског савеза бити потребно склапати нове трговинске уговоре и конвенције са иностранством.

Тешкоће управне природе настају поглавито услед разнородних економских елемената који се стапају у једно ново тело. Земље које улазе у савез имају већ своја израђена гледишта и планове у погледу својих привре-

да и њихове заштите. Жртвујући један део својих независности на овоме пољу оне природно морају тежити да у новој царинској организацији воде бригу о преосталим својим и заједничким интересима. Отуда се показује сасвим правичним принцип по коме све чланице савеза треба да учествују у управљању савезом. Тај принцип нашао је примену још у немачком царинском савезу, где су све државе биле заступљене са по једним делегатом у царинском конгресу. Овај је одлучивао о царинској тарифи, законодавству и управи у савезу, а одлуке су морале бити изгласаване једногласно. Заседао је у разним немачким градовима, сваке године по једанпут, али је могао сазивати и ванредне сазиве. Свака државица могла је задржати своје унутрашње царинско уређење, али се ово морало управљати по заједничким униформним правилима која је издавао централни царински биро у Берлину, а у коме су били изасланици свих држава.

Тешкоћа једногласног изгласавања одлука била је такве природе да се о променама у царинској тарифи или законодавству тешко могло говорити. После 33-годишњег искуства (1834—1867) приступљено је измени заједничких органа за управу. На место старог царинског конгреса установљује се дводоми систем: Федерални савет и царинска скупштина. Федерални савет (Bundesrath) сачињаваху делегати влада поједињих државица и они су радили и гласали по упутствима које су од

својих влада примали. Припремали су законске измене и уговоре за царинску скупштину — а уједно се старали о извршењу и примењивању скупштинских одлука.

Царинску скупштину (Zollparlament) образовали су изасланици од народа изабрани општим правом гласа. Заседавала је у Берлину а одлучивала је о царинској тарифи и свим законодавним пословима односећим се на заједничку царинску управу и организацију. Прогласом немачког царства (1871) извршена је мала промена: царинска скупштина постала је царском а федерални савет добио је назив извршни савет царства¹⁶⁾.

У данашње време тешко је наћи државе које би пристале на свакво жртвовање своје суверености у вођењу царинске политике и управе царинском службом. Већ управа белгијско-луксенбуршког царинског савеза показује много лабавији начин управе, јер Виши савет не доноси одлуке о управљању и законодавству, него само служи као спона између двеју влада које саме одлучују. При томе морамо забележити да је белгијско-луксенбуршки савез веома присан — пошто је поткрепљен монетарним савезом (једна новчана јединица); затим Белгија има у западу луксенбуршке железнице и најзад Белгија закључује трговинске уговоре у име савеза.

Ако бисмо имали да изводимо закључак који је систем бољи, можда бисмо се и нехो-

тице одлучили за најтешњу заједничку управу, која је увек способнија да целисходно доноси корисне и благовремене одлуке. Међутим, морамо водити рачуна о многим обзирима, неповерењима и тесногрудим схватањима која данас постоје међу државама уопште, а на економском пољу поготову. Отуда ћемо морати да закључимо, да се бар у прво време у Царинском савезу може толеријати једна лабавија веза на пољу царинске управе — остављајући заинтересованим владама да оне доносе потребне одлуке. Несумњиво да ће временом дух солидарности и осећање заједничких интереса преовладати и донети тешње везе на овом пољу.

Макар како се гледало на ствар питање управе у Царинском савезу задаће увек најмање тешкоћа.

) J. Marchal: op. cit.

5. КОРИСТИ КОЈЕ СЕ ОД ЦАРИНСКОГ САВЕЗА МОГУ ОЧЕКИВАТИ

Несумњиво да је немачки Царински савез својим завидним успехом улио многе наде свим економистима који су се бавили изучавањем овога предмета. Отуда сретамо толике предлоге и толике студије о Царинским савезима међу разним земљама. На жалост ми видимо, да је поред свих могућих предлога и општих излагања, врло мало Царинских савеза остварено. Да ли из тога можемо извући поуку, и какву? Чињеница је да су немачке земље кроз Zollverein постигле не само своје економско подизање и индустријско усавршавање до максимума, већ су тим дошли и до свога националног јединства и моћи каква у историји није забележена. Зашто онда немачки пример није деловао заразно — кад се том примеру једнодушно признаје да је успео до савршенства? — Има један веома важан разлог који можемо назвати доминантним, а тај јешто у Европи после уједињења Немачке и Италије није било више народних група међу којима би постојали тајви или бар слични географски, национално-психолошки и економски услови, који би могли олакшати или изазвати остварење једнога новог Царинског савеза. А не смемо никако заборавити да су ови услови веома важни —

ако не и капитални — при одлучивању о стварању Царинског савеза.

Кад кажемо да није било народних група у Европи међу којима би постојали ови примордијални и капитални услови, ми чинимо хотимичну омашку — јер једна таква група народа постојала је и постоји на Балкану, а то су Јужни Словени. Само, све до 1918 године Јужни Словени нису могли рефлектирати на какву економско-привредну сарадњу, изузев Србије и Бугарске. Међу овима је још 1905 године учињен покушај за стварање Царинског савеза, који је пропао још у повоју због притиска са стране о чему ћемо још говорити. Група Јужних Словена остаје и даље као једина у Европи која испуњава све природне услове тако важне и одлучујуће за стварање Царинског савеза.

Али, да се не удаљимо за моменат од главног питања које нас у овом пГлављу занима. Користи од Царинског савеза су многобројне и разноврсне. Толике чак да се у најновије време почело са изучавањем услова за стварање једног европског Царинског савеза који би обухватио све европске земље¹⁷⁾.

¹⁷⁾ У многим Европским земљама постојала су народчита друштва за изучавање Европског царинског савеза. Припремни комитет за Европски Царински савез, у коме су окупљена многа славна имена европских економиста (Charles Gide, Irving Fischer, Elemer Hantos итд.) упутио је једну посланицу Европљанима из које ћемо саопштити само неколико реченица: „Европљани, одржавање царина политичких, једностраних и протекционистичких значи скупоћу;

У претходним поглављима ми смо узгредно додиривали и користи које се могу очекивати од Царинског савеза. Овде ћемо их донекле поновити а донекле истаћи нове како би имали што јаснију слику о целом проблему. Ради лакше прегледности можемо их поделити у две групе: економске и политичко-психолошке.

А — Економске користи. — Признајући да Царински савез у почетку ствара извесне поремећаје у економско-привредним односима уједињених земаља, мора се истовремено признати да ће савез имати и многе повољне последице. У колико су привреде уједињених земаља сличне или истоветне или допуњујуће користи ће бити брже и очигледније; у колико су пак привреде конкурентне, користи ће у прво време обично бити мање док се привреде не оријентишу у повољном правцу.

Укидањем царинских граница настаје проширење тржишта које дејствује у свим правцима: индустрија, ако је допуњујућа или слична, развија своју делатност за повећано тржиште које значи повишење потрошње; ако је пак конкурентна онда настаје утакмица у

скупоћа смањује куповну снагу; смањење куповне снаге порађа смањење производње; смањена производња ствара сиромаштво и невољу: Узајамна аболиција царина — Царински европски савез — значи смањење цена; смањење цена повећава куповну моћ; повећање куповина изазива проширење производње; проширење производње ствара просперитет и богатство... (Averoff: op. cit. page 71).

каквоћи производа и снижењу цена¹⁸⁾) — или се индустрија прилагођава новим приликама те се врши преоријентација. Аграрни производи долазе у тешњи додир, не као такмаци већ као сарадници, који ће у будуће заједнички и сагласно иступати у иностранству преко својих задруга или кооператива. Ако за то постоје природни услови и стручна сарадња може се и пољопривреда преобразити, тако да једни крајеви који имају повољне природне услове напусте нерентабилно гајење житарица а уведу гајење воћарства или индустријских биљака — и обратно. Ширина подручја пружа веће могућности и разноврснију поделу привредне делатности. Истовремено проширује се могућност снабдевања сировинама домаће индустрије — које у сагласности са производијачима могу извести читав преокрет у производњи. Концентрацијом индустрије и њеним прилагођавањем новим условима на проширеном тржишту мора доћи до смањења производних трошкова. Те бриге око задобијања и задовољења потрошача удржују се са потребама стварања лакших производних услова. Приступа се подизању хидрауличних централа за добијање јевтиније погонске снаге, а истовремено ово може значити један извор прихода — ако се изведе електрифика-

¹⁸⁾ Разумна утакмица међу конкурентним индустријама може имати веома повољне последице: индустрија приступа усавршавању справа и машина; поклања већу пажњу изради и квалитету; рационално искоришћује радну снагу и сама уклања она предузета која су недорасла или неспособна за утакмицу.

ција читавих крајева, што ће много значити и за културно подизање народа. Користи се надовезују једна на другу, или изазивају једна другу. Оне могу зрачити на све стране, тако да настане опште благостање.

Укидање царина с једне, и утакмица у индустријској производњи с друге стране, доводе до смањења цена свих индузријских производа па наравно и до смањења цена пољопривредним справама, алатима и гнојиву, услед чега земљорадник може уштедети макар један део својих расхода и употребити их било на своје привредно усавршавање, било на своје културне потребе.

Значајно је да се у општем просперитету појављује и повишење радничких надница, о чему нам сведоче запажања историчара немачког Царинског савеза, који истичу да су се остварењем овога савеза радничке наднице повисиле за 10—15%.

Све ово неминовно доводи до пораста потрошње, и тако видимо да се у затвореном кругу јављају многостране користи, које саме собом подижу животни стандард и доводе до вишег културног ступња целу заједницу.

Сви ови моменти запажени су у проучавањима немачког Царинског савеза, и нема разлога сумњати да се они не могу поновити у сличној некој заједници, која би имала исте или сличне природне услове.

Б — Политичко-психолошке користи. — Свака заједница основана на економском пољу значи везивање интереса и стварање једног новог заједничког интереса. Народи ве-

зани оваквим интересима почињу да заједнички осећају и мисле; суревњивости и зависи нестају и ствара се нов штимунг. Међусобно упознавање, сарадња на свим пољима, осећање заједничког интереса доводе до нових схватања која постају општа. Све то доприноси да се и политичке везе учвршћују, да се психолошке међусобне везе ускладе, да се изроде симпатије међу народима везаним у једну заједницу.

Треба ли из тога очекивати да ће оваква веза раније или касније породити завојевачке или офанзивне намере? Ми у то нипошто не верујемо, јер заједница малих народа може имати само дефанзивни карактер. Ако таква заједница постане и сила — то још не мора значити да ће та сила имати неке завојевачке прохтеве. Економска сила у данашњој и сутрашњој Европи може бити само гарантija мира и реда. Уосталом, зашто би мали народи, удруженi и везани економским интересима, способни да живе и привређују, заузети својим изграђивањем и културним подизањем, имали какве завојевачке намере? Они се могу само бранити — а то право не може им нико спорити.

*

Да ли је потребно да се на овим питањима даље задржавамо? Не осећа ли се да су ове кратке скице ипак довољно убедљиве и окружујуће да сваки према њима може дочарати себи слику и донети један исправан закључак о корисности Царинског савеза.

Царински савез тражи жртве, самопрего-

ре, издизање општих схватања; он може изисквати и пролазне материјалне незгоде — или је кадар да све то накнади и донесе још и користи. Међусобним уступцима, разумном политиком и приближавањем народа могу се постићи велики резултати, а за њих је вредно борити се...

6. ЦАРИНСКИ САВЕЗ НА БАЛКАНУ

Говорећи о стицају природних услова за стварање Царинског савеза (дакле условима географским и национално-психолошким) ми смо узгредно поменули да само једна група народа данас у Европи испуњава те претходне услове, а та група су Јужни Словени. Такав савез био би Царински савез Јужних Словена. Међутим, у јавности се последњих година расправљало и о Балканском царинском савезу, коме је друга Балканска конференција, одржана 1931 године у Цариграду, посветила нарочиту пажњу. Проблем Балканског царинског савеза обрадио је са пуно разумевања, познавања и осећаја господин Evang. Averoff, чији је рад награђен из Карнецијева фонда¹⁹⁾. Рад господина Averoffa одликује се ведрим и реалним гледањем на ствар, а његови закључци пуни су оптимизма о могућности остварења Балканског царинског савеза, који би обухватио Бугарску, Грчку, Румунију, Турску и Југославију (он помиње и Албанију која је у оно време још била самостална држава).

Балкански народи, који су током века водили вечиту борбу — било међусобно, било у заједници против отоманског царства —

¹⁹⁾ Evang. An. Averoff: Union douanière Balkanique — 1933.

увиђају најзад да је та братоубилачка борба наносила само штете њима самима. Док су други народи улагали своје напоре на своје културно и материјално подизање, балкански народи су сва своја добра и све своје силе користили на вођење крвавих ратова. Економски ослабљени, културно заостали и тешко крварећи, Балкански народи имају пред собом један велики задатак, а то је да се заједничким средствима оспособе и уздигну на ранг који им у свету припада. Један од путева да у томе успеју води кроз Царински савез балканских народа. То је у исто време пут да се у миру и раду Балкански народи зближе и загладе размирице које су их вековима раздирале.

Последња деценија даје нам за право да се надамо бољим данима на Балкану, и зато је дужност наша да у томе правцу истрајно радимо, са вером да се само у међусобној слози и снази Балканских народа налази могућност успеха и просперитета њиховога. У масама народним свест о заједници интереса налази све више маха, време залечује ране, прошлост све више припада историји, а стварност која се изражава у економским проблемима упућује на сарадњу народе на Балкану.

Та стварност, која из дана у дан постаје све очигледнија и опипљивија, нагони не само на размишљање него и на акцију. Балкански народи нису сами себи довољни, али удруженi макар у једну привредну алијансу они ће бити кадри да лакше подносе све не-

даће кроз које данашња Европа пролази, а још лакше да се снађу у сутрашњици.

Код данашњих услова не смемо се заносити идејом о Царинском савезу међу Балканским народима, али зато морамо рачунати на привредну сарадњу међу њима.

Међутим, морамо се опет вратити прво постављеној идеји о Царинском савезу Јужних Словена. Верујући да је Царински савез међу њима могућ и лакше остварљив ми ћемо се тим питањем детаљније позабавити, у вери да ће тим путем можда касније бити могућно извести и удруживање осталих Балканских народа.

Ако смо већ уверени да међу Јужним Словенима постоје сви природни услови за остварење једне царинско-економске заједнице, онда би био грех не пропагирати ту истину, поготову ако се можемо надати да ће успех овајке једне заједнице бити касније пример и осталим Балканским народима. Оно што се може остварити са мањим тешкоћама и под повољнијим условима треба остварити што пре, — а оно што се може само прижељкити мора се оставити времену и бољим данима.

Верујући у могућност Царинског савеза међу Балканским народима, морамо признати да је та могућност за сада мало удаљена. Али зато, ако верујемо да је Царински савез међу Јужним Словенима ближи и лакше остварљив, зашто се не бисмо затревали њиме и помогали његовом отелотворењу, идући у смислу стварања од мањег ка већем, остварујући

тако поступно оно што би био коначни циљ.

А — Зашто је могућ Царински савез међу Јужним Словенима? — Пре свега, по географском положају Бугари и Југословени заузимају централни појас Балканског полуострва, везујући у непрекидној линији два мора а обухватајући укупно 352.133 кв. километара површине. Кроз њихове земље протеже се главна саобраћајна артерија која иде Дунавом а затим Савом, спајајући све важније саобраћајнице и производне центре ових земаља. Ове природне саобраћајне везе могу се лако допунити железничким пругама које би везале Видин са Зајечаром, Ђустендил са Скопљем итд., стварајући мрежу путева и веза између плодних и сродних крајева. Климатске прилике су тако допуњујуће да би уједињено царинско подручје могло у хармонији да сарађује на економско-привредном пољу и вероватно да задовољава домаће потребе у храни, сировинама индустријских биљака и шумарским производима.

У погледу производње и економског развоја, земље Јужних Словена налазе се приближно на истом нивоу. Иако је Југославија индустријски нешто одмакла испред Бугарске, та несразмера није такве природе да би могла изазвати какве тешке последице. Међутим, у погледу пољопривредних производа обе земље могу савршено сарађивати и појавити се на страном тржишту као једна организована произвођачка земља — док су да-

нас Југославија и Бугарска само такмаци на своју штету.

И Бугарска и Југославија располажу огромним резервама водене снаге, која би могла да се искористи као погонско средство и за железнице и за развој индустрије, а да не говоримо о користима које би електрификација могла донети за културно подизање народа, за развијање кућних заната итд.

Рудна блага централног дела ових земаља спадају у најбогатија и најразноврснија рудна лежишта на Балкану. Шуме су још увек огромно богаство њихово, које се нерационално и без плана искоришћује. Планска сарадња за искоришћавање ових богатстава дала би неслучење резултате. Поменимо само стварање индустрије за израду целулозе, вештачке свиле и других деривата од дрвене масе.

Сточарство је исто тако једна од грана које могу дати завидне резултате и у погледу снабдевања домаће индустрије вуном, кожом и месом, и у погледу давања вишке за извоз. Наравно да и на овоме пољу мора бити организације, селекције и разумног господарења.

Рекли смо већ да Југославија и Бугарска могу савршено сарађивати у пољопривредној производњи. Ако се још у пољопривреди изведе подесна подела према природним климатским условима, можемо наслућивати успех који би превазишао све прогнозе. Узмимо само могућност култивисања индустријских биља-

ка: лана, конопље, сунцокрета, шећерне репе итд. Затим успевање памука, земљаног ораха, сочива — чије је гајење данас још у повоју.

Воћарски крајеви обеју земаља већ данас дају замашне количине за извоз. Организовани, потпомогнути и рационално упућени у гајењу и преради воћа, ови би крајеви могли постати на далеко чувени.

Економско-производни услови су дакле веома повољни за остварење Царинског савеза између Бугарске и Југославије.

Међу условима који спадају у најважније убројили смо и национално-психолошки. Да ли су ови услови тако повољни да омогућују оптимистичко гледање на питање које нас интересује? — Одговорићемо позитивно, јер у народима Југославије и Бугарске, поред свих недаћа и неслога које је историја забележила, постоји ипак једно присно осећање заједничке припадности словенству. Близост језика омогућава споразумевање без тешкоћа, сличност животних услова и свест о братству народа живе једнако у души Бугарина и у душама Срба, Хрвата и Словенаца. Једном упућени на заједницу економских интереса, здружени у својој племенитој борби за културно и опште подизање, Бугари и Југословени тек ће онда осетити своју заједничку националну припадност, тек ће онда прионути да удрженим снагама извојиште себи пристојно место међу културним народима.

У раду, који ће апсорбовати све њихове енергије, изгладиће се и последњи трагови несугласица, незгода и трвења, који су деце-

нијама и вековима кочили општи напредак њихов. Зар неће бити свеједно свима ко управља покрајинама, ако сви осећају благодети такве управе и близост свих покрајина?.. Зар неће свестан народ умети онда да се опредељује и разликује успехе од неуспеха, добро од зла?..

Народи су у основи пријемчиви и склони разлозима. Они нарочито умеју да цене економске успехе и своје користи. Народи сродни по језику, породици и крви имају још то преимућство да се лакше могу споразумети, саосећати и зближити. Потребна је само добра воља, искрено сарађивање, одбацивање неповерења и задњих мисли.

Б — Изгледи на привредну сарадњу Бугарске и Југославије. — Излажући напред у главним и општим линијама могућност остварења Царинског савеза између Бугарске и Југославије, и разлоге за то, ми смо само летимично указивали на оне привредне делатности које су упадљиве и опште познате. Међутим, вредно је задржати се на упоређењу главних производних предмета и могућности усавршавања производње, с једне стране, а с друге стране, на питањима преоријентације и специјализације ради задовољења заједничких потреба.

Пре тога неће бити без користи ако употребимо податке о размени између ове две земље, податке који обично могу много да кажу. Да се не би заводили површиним прегледом ми ћемо за упоређење трговинске размене у-

УПОРЕНИ ПРЕГЛЕД УВОЗА СА УЧЕШЋЕМ

УВОЗ

У години	Укупна вредност увоза у динарима	Учешће Бугарске	
		У динарима	У %
1925	8.752.878.739	12.086.445	0,14
1926	7.631.779.276	6.366.701	0,08
1927	7.286.290.829	9.818.762	0,13
1928	7.835.326.036	13.891.586	0,18
1929	7.594.750.329	5.634.966	0,07
1930	6.960.113.191	10.161.602	0,15
1931	4.800.281.032	1.393.607	0,03
1932	2.859.669.220	5.909.969	0,21
1933	2.882.516.081	1.057.642	0,04
1934	3.573.297.932	1.853.441	0,05
1935	3.699.774.517	13.118.081	0,35
1936	4.077.009.616	7.974.201	0,20
1937	5.233.771.783	14.823.509	0,28
1938	4.975.341.932	10.165.372	0,20
1939	4.757.381.947	7.902.981	0,17

* Обај огромни и нагли скок извоза из Југо трговине коју издаје Министарство финансија, зато га зитирао преко Бугарске. Таквих необјашњивих случајева је потребно водити рачуна.

И ИЗВОЗА ЈУГОСЛАВИЈЕ БУГАРСКЕ

ИЗВОЗ

У години	Укупна вредност извоза у динарима	Учешће Бугарске	
		У динарима	У %
1925	8.904.539.328	79.373.673	0,83
1926	7.818.180.094	8.784.476	0,11
1927	6.400.153.065	12.597.001	0,20
1928	6.444.699.695	17.758.792	0,28
1929	7.921.707.922	95.966.918*	1,21
1930	6.780.054.206	16.870.836	0,25
1931	4.800.965.997	4.199.692	0,09
1932	3.055.576.038	3.821.694	0,13
1933	3.377.844.686	2.156.660	0,06
1934	3.872.203.123	31.238.092	0,81
1935	4.030.360.017	3.700.042	0,09
1936	4.376.152.873	4.255.053	0,10
1937	6.272.402.889	10.872.801	0,17
1938	5.047.433.484	7.823.613	0,16
1939	5.521.187.372	8.264.248	0,15

Славије у Бугарску није објашњен у Статистици спољне бележимо са резервом, јер сvakако да је извоз трансформа често у нашој Статистици спољне трговине, о чему

зети цео један период од 15 година, који захвата 1925, када је код нас изведена замашна реформа царинске тарифе, па иде до краја 1939 год. У том периоду имамо прво замах коњуктуре, затим кризу и стагнацију, те мислимо да ће упоређење моћи да нам пружи стварне податке до којих желимо доћи (види табеле на 60/61 страни).

Упоређење свих бројака показује нам двојаку преставу: 1) скоро ништавну размену између Југославије и Бугарске, јер ни извоз нити увоз не достижу ни 1% од укупног увоза или извоза Југославије; и 2) констатацију да се обе земље налазе на једнаком или сличном привредном нивоу, те да зато немају шта да нуде једна другој. Ове две чињенице можда ће изазвати питање: па шта би се добило Царинским савезом међу државама које једна другој немају шта да пруже? — На први поглед питање може изгледати тешко за одговор, али ако се пажљивије проуче ствари видећемо да оскудна размена у прошлости не значи да и у будућности мора остати тако.

И Бугарска као и Југославија највише увози текстилне производе, почев од сировина па преко полуизрађевина до готових предмета. Према подацима, које даје Авероф, на увоз текстилних производа Бугарске отпада 35,77% од укупне вредности увоза за време од 1925—1929 године. Познато је да и Југославија највеће издатке за увоз робе чини у истом правцу, само су њени издаци више ограничени на текстилне сировине и полуизра-

ђевине, него на готову робу. То долази услед већег развоја текстилне индустрије у Југославији, која увози сировине ради прераде и задовољења домаћег тржишта. Да ли би текстилна индустрија Југославије могла да подмири и један део бугарских потреба, и да ли то не би било на штету бугарске текстилне индустрије? Пре свега, у погледу капацитета наше текстилне индустрије може се позитивно одговорити на прво питање, тј. да би она била у стању да подмири и потребе Бугарске у текстилним производима за један добар део. При томе морамо рачунати да би се обе индустрије лако сложиле и у погледу поделе тржишта и у погледу специјализације или преоријентације. Уз то, треба имаги на уму да би Бугарска добила с друге стране повољне услове за развој своје производње памука, који она производи у приличним количинама (у 1927 години 800.000 кгр., у 1928 год. 696.000 кгр.). Бугарски памук је доброг квалитета јер садржи 30% влакана дужине 20—30 мм, према налазу Миланске експерименталне станице²⁰⁾. Ако се томе дода могућност гајења памука и у Јужној Србији, па се ово проширене подручје организује, снабде култивисаним семеном прилагођеним домаћим приликама и специјализује у овој производњи, може се очекивати да би производња домаћег памука могла убрзо да под-

²⁰⁾ Ev. Averoff: op. cit. page 137.

мири добар део потреба наших индустрија²¹⁾.

Ни наша а ни бугарска индустрија не интересују се много прерадом кудеље и лана. Како су ово наши производи који заслужују нарочиту пажњу, настала би несумњиво потреба да се индустрија позабави овим питањем, које би на заједничком тржишту могло имати посебно значење, јер и данас Југославија снабдева Бугарску највећим делом кудеље. Познато је да и наш, као и бугарски, сељак употребљава кудељно влакно и тканине у домаћој кућевној изради, па би у том смислу индустрија имала захвалан задатак.

Југославија у светској производњи кудеље долази на четврто место, иза Русије, Италије и Румуније. Засејана површина у Југославији кретала се од 1927—1931 године између 37.000 — 27.500 Ha, а принос кудељног влакна од 220.000 до 330.000 кв (1930). Кудељно влакно може у многоме да замени памучно, па би у том правцу требало повести одлучну акцију. Према извештају завода за спољну трговину (1931 год. стр. 307) учињен је покушај да се кудељно влакно котонизира у циљу добијања платна сличног помучном (покушај Вуковарске кудељаре). Вероватно је

²¹⁾ Ништа поучније у погледу производње памука него успех који је остварен у Совјетској Унији. Поред тога што су тамо успели да одгаје памук најбоље врсте, тзв. египатски или „juwel“ — успело се још да се памук гаји тамо где се мислило да је то немогуће. Најопширније податке даје о томе питању Charles Steber у делу: *L'Asie centrale soviétique et le Kazakhstan* — 1939 pages 188 et suiv.

да би на проширеном тржишту настала и много већа могућност како производње тако и прераде кудеље, а исто тако и пласирање производа који би требали да каквоћом замене памучне тканине.

Слична ситуација је и у погледу производње вуне. Југославија долази на прво место међу Балканским државама у погледу развијености сточарства. Тако се стање оваца креће од 9.500.000 до 10.500.000 комада, па ипак ми немамоовољно домаће вуне, а нарочито не доброга квалитета. Ни Бугарска не заостаје много у погледу развијености сточарства, али и она добар део вуне добива из иностранства. Разлог томе је лошија каквоћа и разноврсност домаће вуне. Међутим, кад постоје најбољи природни услови за рационално подизање овчарства, онда би остало само да се поради на увођењу боље пасмине оваца и изједначењу истих, како би вуна постала боље каквоће и једноврснија.

Кожа животињска обично се једним делом прерађује у нашим земљама а већим делом извози у иностранство. Тако на пр. и Бугарска и Југославија извозе велики број овчих и јагњећих кожа у сировом стању а увозе добар део прерађених кожа. Разлог томе је што постојеће индустрије и код нас и код Бугара нису у стању да задовоље домаћа тржишта ни каквоћом ни количином. Мало више напора и пажње би требало па да се на овом пољу постигну повољни резултати, јер не треба заборавити да поред обиља сиро-

вих кожа у обема земљама, обе поседују прворазредни природни материјал за штављење (храстова и борова шишарка и кора).

У погледу производње житарица и кукуруза обе земље их обично имају увек и за извоз. Ретке су године да се појављује потреба за увозом, па и тада се дешава да једна другој допуњују разлике потребне за домаћу потрошњу. На томе пољу Бугарска и Југославија се појављују дајле као такмаци. Наравно та утакмица је неповољна и за једну и за другу, јер се такмичење у добним годинама своди у снижавању цена на обострану штету. Удружене, ове земље би могле иступати као јединствени снабдевачи, одржавајући разумне цене и добити у замену одговарајуће производе који им недостају.

Житарице дајле чине најмасовнији производ наших пољопривреда. Али, како цене житарица не зависе од домаћих чинилаца већ од светске производње, то на овом пољу и мamo огромне флуктуације које доводе у питање рентабилитет производње житарица. При добним ценама (а то је увек кад је светска жетва подбацила) принос са хектара засејање површине довољан је да покрије не само труд, издатке и зараду, већ и да покаже један вишак користан по сељачко гајдinstvo. Код обратног случаја, принос са хектара једва покрива режију. И онда се запажа да у колико је већи принос у плодовима у толико је мања цена, што значи да се већа количина

мора продати за покриће режије. Самим тим, а због истог узрока, чиста зарада постаје све мања у колико је жетва обилнија.

Та појава изражава се код извоза на исти начин. У колико је обилнија жетва у толико треба више извозити да би се одржао платни биланс. Али што је још важније, услед нижих цена земљорадник мора продати већу количину производа да покрије режијске трошкове, а са оним што му претекне он не може постићи довољан приход за покриће својих потреба. Услед тога настаје смањење куповне моћи најширих слојева (земљорадника), а то опет повлачи смањење опште размене како у земљи тако и са иностранством. Тако настаје пардоксална ситуација да обиље жетве у свету изазива смањење куповне моћи производњача.

Какав лек се ту може тражити или препоручити? — Потребно је да земљорадња производи што разноврсније производе, држећи се у главном природних услова. Уместо масовне производње житарица треба поделити производњу и на друге корисне производе, тако да житарице дају ону количину која је потребна за задовољење домаћих потреба и један одређени вишак за извоз. Остатак земљорадње треба посветити производњи културних и индустријских биљака, воћарству, повртарству итд. Наравно да се ова расподела може постићи само уз учешће државе, која мора плански и васпитно да врши утицај на производњу, подносећи жртве за неко време.

Преобрајај земљорадње, или боље речено вaspitaњe земљорадника да на другом привредном пољу искористи свој труд, није ни тешка нити скупа операција. Само треба наћи прави пут и упутити произвођача њиме. Шта се може постићи у том правцу показује нам пример Бугарске, која је после велике кризе из 1930—1932 године успела да своју пољопривреду скоро потпуно преобрази. Као и код нас, бугарски пољопривредник је скоро целокупну своју производњу упућивао на житарице, тако да је извоз зрастае хране претстављао главни извозни артикал. На овом пољу криза је учинила праву пустош обарајући цене овим производима испод производних трошка. Бугарска привреда се одмах и најбрже снашла, изводећи преобрајај пољопривреде у правцу који је обећавао најбоље резултате. Повољни резултати одмах су се и показали. Према подацима које даје Д-р Ст. Спасичев (у часопису „Списаније на дружество на завршилите висшето трговско училиште“ Варна — књига 2 за 1936 годину) извоз бугарских главних производа показује наглу промену и изванредан успех. У раздобљу 1933—1935 године индекс извоза тих главних производа показује следећу слику: (база је 1933 година)

	1933 г.	1934 г.	1935 г.
свеже воће	100	191	369
суве шљиве	100	525	488
живина	100	158	213

Ако за исто време погледамо и сравнимо наш извоз истих производа видећемо:

	1933 г.	1934 г.	1935 г.
свеже воће	100	56	123
суве шљиве	100	84	47
живина	100	123	84

Упоређење је веома неповољно по нас а поука из тога мора нас одвести на закључак, да код нас нема довољно организације ни плана за преобрајај производње. Не може се мислiti да код нас постоје различити производни услови од оних који владају у Бугарској; напротив, они су толико истоветни да изгледа потпуно непотребно доказивати те чињенице. Па ипак ми смо у стагнацији или опадању извоза по количини и по вредности, док Бугари успевају да појачају извоз баш оних производа који ће им донети највише користи. У сравњењу са 1925 годином наш извоз показује велики пад и по количини и по вредности, док бугарски извоз одржава приближно исти ниво. Не долази то од неких непознатих или виших разлога. Не, Бугари су среју производњу успели да организују и уPUTE од првих дана тако, да су се увек постављали као такмаци који знају свој посао, виде захтеве страних тржишта и угађају њиховим тражењима. Тако су они освајали све нова и нова тржишта, док су други губили и најсигурније старе купце. Не опажа се ова разлика само на овим врстама производа, већ на свима без разлике, тако да укупно узет

наш извоз показује смањење, док бугарски задржава приближно исту висину.

И на воћарском тржишту Југославија и Бугарска појављују се увек као такмаци. Чак се мора признати да Бугарска успева сузбијати југословенско воће бољим сортирањем, паковањем и достављањем. Па ипак не треба зато закључити да би Царински савез нанео какве штете овој грани производње. Напротив, удружене производња разумно упућена и подељена имала би много шире поље рада; могла би добар део воћа прерадити, консервирати и сушити, а у свежем стању извозити само оне количине које не би доводиле у опасност цене и општу производњу. Сарадња на овом пољу донела би несумњиво обостране користи.

Као што видимо из ових кратких излагања, на пољопривредном пољу, где су обе земље нарочито развијене и заинтересоване, могла би се очекивати и постизићи корисна сарадња. Једино питање које би се у овој грани производње могло поставити јесте питање производње дувана. Међутим, ово питање не спада овде, пошто би се о дувану као монополском предмету морало посебно расправљати. Поменимо само да Бугарска производи велике количине одличне каквоће дувана, и да га добрим делом извози. Она нема монопола дувана, већ наплаћује таксу од пре рађивача.

Што се тиче индустријске производње ту можемо бити оптимисти до краја. Индустрија

је увек способна да се прилагоди приликама па да из њих извуче најбољи закључак и користи. Можда овде неће бити незгодно по менути пример из наше стварности. Уједињењем Србије са крајевима бивше Аустро-Угарске, изведеног је нешто што личи на неки особити Царински савез. Индустрија Србије према новим крајевима, била је тек у повоју. На уједињеном подручју видели смо да се индустрија не само добро снашла него и развила у великом обиму. Ако је негде било и штете, то се не може приписати узроку уједињавања већ недостатку плана и организације код управе. Защитите царине су код нас створиле најбоље прилике за развој индустрије и ми смо видели да су читаве фабрике пресељене из Аустрије, Чешке и Мађарске код нас. Истина, пресељене су мањом старе машине, али зар је томе крива индустрија? Створена је наша домаћа индустрија тканина, али нису створене индустрије за прераду наших сировина, немамо фабрика за израду вештачке свиле и целулозе из дрвета; немамо довољно предионица за лан и кудељу. Ко је томе крив? — сигурно не индустрија, а још мање уједињење...

Но оставимо по страни ова питања. Вратимо се изгледима на сарадњу Југославије и Бугарске у царинском савезу. Та сарадња је не само могућна већ и потребна. Ми имамо много штошта да научимо једни од других; ми се у много чему можемо допунити, помоћи. Само, при остварењу сарадње треба имати

јасне планове за будућност, поштено сарађивати и искрено схватити заједницу.

Природна богаства обеју земаља пружају најшире могућности рада и искоришћавања. Вредно је помена богатство водених снага и угља, који би могли послужити за потпуну електрификацију целога подручја. Ове две енергије тако се спретно допуњују да би се уједињено подручје могло лако и јевтино снабдевати максималним количинама у електричној енергији. Тамо где су водене снаге недовољне обично се обилује угљем, најчешће лигнитом, који не налази велике примене у индустрији²²⁾.

Подизањем великих електричних централа на самим изворима тј. рудницима угља постигло би се најшире искоришћавање рудног богатства уз сразмерно најниже трошкове. Произведена електрична енергија имала би првенствено да послужи као погонско средство за железнице, затим за индустрију и, што је најважније, за снабдевање електриком многобројних насеља. Не треба заборавити ни користи које би широко увођење електричне енергије донело у погледу смањивања потрошње петролеја, бензина и нафте. Ни Бугарска а ни Југославија немају петролејских извора већ ове производе увозе, често под тешким условима плаћања. Електрификација земаља имала би за последицу осетно

²²⁾ Поменимо овде да се од лигнита може дестилисати и вештачки петролеј.

смањење у потребама петролеја, што би значило много по њихове платне билансе. И Бугарска и Југославија имају довољне количине бакра (Бор у Југославији и Плакалница у Бугарској), само би требало обезбедити у земљи прераду сировог бакра у израде: електрични материјал, жице итд., па би трошкови електрификације у толико били смањени. Несумњиво да би се одмах нашли потребни капитали за извођење овога програма, када би била зајемчена најшира употреба електричне енергије. Али, зашто не би обе државе нашле могућности да електрификацију изводе у заједничкој режији, кад је несумњиво да би се издаци, инвестрацији у предузећа, веома брзо амортизовали. Уосталом, ако електрику схватимо као културну потребу (а то се не може спорити) онда би дужност држава била да на овом културном задатку покажу најшире схватање, поготову кад је више но сигурно да ће уложени капитал одбацивати одмах пристојну зараду.

И Југославија и Бугарска увозе велике количине гвоздених израда. Ту долазе разне машине, алати и справе. У обе земљама увоз ових предмета долази на друго место по вредности. Југославија обилује гвозденом рудом која се тек мањим делом искоришћује. И поред производње сировог гвожђа која расте из године у годину, пуни капацитет производње није ни близу постигнут. Разлог томе је у главном недостатак добrog угља за редукцију гвоздене руде. Па ипак, на овом

пољу могло би се много још учинити, било добијањем угља у замену из иностранства, било усавршавањем производних средстава. Иако постојеће индустрије задовољавају да-нас једним делом потрошњу у Југославији у гвозденој жици, јексерима, лиму, а производе и алате, пољопривредне справе, гвоздене шине итд., ипак ни пуни капацитет производње не би био довољан за покриће потрошње обеју земаља. Поред свега, развој ове индустрије не би изостао проширењем тржишта, а свакако би и Бугарска добила у томе, макар и посредно: јевтинијом ценом металургијских израда.

Нарочиту пажњу заслужује дрвна производња, која је у Југославији још увек једна од главних извозница (извоз дрвета из Југославије покрива од прилике једну четвртину укупног извоза). Међутим, дрво пружа могућности за развој разноврсних индустрија, од којих смо већ поменули индустрију целулозе, вештачке свиле, свих врста хартије итд. И поред великих творница хартије Југославија још увек увози приличне количине а Бугарска још и више. Творнице вештачке свиле не постоје. Усавршавањем постојећих, и подизањем нових индустрија Југославија би била у стању да снабдева цео Балкан хартијом, — а у том правцу требало би упућивати све тежње с обзиром на тешкоће које се периодично појављују у пласирању дрвета при извозу.

В — Монетарно питање. — Поменули смо већ напред важност овога питања у Царин-

ском савезу. Идеално би било усвајање једне јединствене новчане јединице за цело подручје²³⁾). Али како је то везано за многе тешкоће и предрасуде остаје нам да видимо шта се може постићи у погледу одржавања једног односа вредности које се не би мењале.

Ако се већ не може усвојити једна емисиона банка и једна новчана јединица, мислим да би се јединство могло ипак постићи бар у међусобним обрачунима. Узмимо да се за обрачуне узме јединица златне вредности (назовимо је „балкан“) која би била равна једној сталној златној вредности. Царине, све дажбине и сва међусобна плаћања одређивала би се у тим златним јединицама, а курс динара или лева могао би варирати, наравно у разумним границама, јер се владе обеју земаља морају обавезати да ће одржавати златно покриће онако како се утврди. Један заједнички комитет утврђивао би сваког месеца однос домаћих валута према заједничкој и ажију која се има наплаћивати на златну вредност. Ова златна јединица била би само обрачунска — а можда би се временом могла претворити у заједничку новчану јединицу. Целокупна новчана служба вршила би се у границама савеза на бази те златне вредности.

Пошто се новчани промет може развијати у главном преко емисионих банака, то би оне требале да имају заједничку службу, а

²³⁾ У белгијско-луксембуршком савезу новчана јединица била је белгијски франак; у француско-монешком, француски франак.

можда и неку установу за обрачунавање. Решење монетарног питања не претставља тако велике тешкоће, ако већ постоји обострана жеља за сарадњом у Царинском савезу.

У решења монетарног питања морамо поменути изједначење закона о чеку и меници, пошто ће се ова два папира појављивати на заједничком тржишту као опште средство плаћања. Ни овај проблем није тешко решити с обзиром да су на међународним конференцијама за изједначење права постављени општи принципи о чеку и меници — који су примљени и показали се као задовољавајући. По тим принципима израђени су и наши односни закони.

Уз решење монетарног питања потребно је одмах утврдити и једнакост унутрашњих дажбина, као и изједначење закона о унутрашњим дажбинама на промет робе.

Као што видимо, за остварење Царинског савеза нужно је расправити велики број питања; унапред рачунати са неким жртвама и, што је најважније, целом проблему приступити са искреним жељама и свешћу да се предузима посао који треба да донесе обостране користи.

Г — Клаузула највећег повлашћења као сметња за остварење Царинског савеза. — Значај клаузуле највећег повлашћења, какав она данас у Европи има, производ је капиталистичко-индустријских теорија о промету робе. То је истовремено теорија великих индустријски моћних земаља, којима је треба-

ло створити услове и тржишта за њихове производе. Ако се запитамо по ком основу се највеће повлашћење треба да призна свакој уговорној земљи кад она не даје против услуге за овакву повластицу, тешко ћемо наћи логичан и прихватљив одговор. У трговини и размени добра између земаља требало би да важи начело: Услуга за услугу. То се само донекле остварује преко клаузуле о највећем повлашћењу — али врло често ова клаузула значи просто једнострану услугу, тј. корист. Ако аграрна земља А у преговорима са индустриском земљом Б, да би омогућила пласирање својих пољопривредних производа, учини нарочите уступке за увоз робе „Х” индустриске земље Б, по ком основу се ови уступци учињени према земљи Б имају аутоматски протегнути и на робу „Х” из државе В, која никим није заслужила ову повластицу, сем што се налази у уговорном стању са државом А. Клаузула највећег повлашћења ствара повољне услове само индустриским земљама, и она је најшире искоришћена. Поготову ако се при оцени овога узме у обзир да су велике индустрије везане било картељима, било поделом тржишта, било учешћем капитала. Шта онда видимо? — Држава Б, која је индустриски развијена, уговара повлашћени став за увоз једне врсте својих производа (рецимо израда од гвожђа) у аграрну земљу А. Та повластица важи и за државе В, Г итд., које су у уговорном односу са државом А. Сад долази на ред држава В (која већ ужива

повластицу увоза израда од гвожђа у државу А по клаузули највећег повлашћења) и она уговора са државом А повластицу за увоз текстилних израда, па ова повластица важи и за државе Б и Г, по клаузули највећег повлашћења. Аграрна држава А добија увек само једну повластицу — пласирање својих пољопривредних производа, а у накнаду за то она узастопно скида своје царинске ставове за три или више врста индустријских производа, које повластице важе према свим уговорницама. Шта из тога видимо? — Несразмерно коришћење клаузулом о највећем повлашћењу — и то коришћење само индустриски јачих држава. Можда ће се овде истаћи приговор да и аграрне земље могу обратно уговарати повластице за поједине врсте својих производа, па да се све користе уговореним повластицама. На то се може ставити само једна реплика: аграрне земље производе мали број врста а велике количине производа, који се не могу неограничено чувати; — наспрот томе, индустриске земље производе безграницно велики број и разне врсте производа, који нису тако подложни квару.

Замашај клаузуле највећег повлашћења какав она данас има у Европи, неправичан је и нелогичан. То се уосталом одавно почело осећати, а поготову под утицајем америчког схватања о значају ове клаузуле. Сједињене Америчке државе имају (по нашем мишљењу) много исправније схватање о клаузули нај-

већег повлашћења: „кад су Сједињене државе некој другој држави путем уговора уступиле економске користи, онда она трећа држава, која према Сједињеним државама ужива клаузулу највећег повлашћења, не може на основу те клаузуле претендовати на исте користи, до једино у томе случају ако она Сједињеним државама уступи користи исте вредности”^{24).}

Америчко схватање ближе је логици и правничије поставља однос међу државама у размени добра. Начело: уступак за уступак, корист за корист, овде је много боље заступљено и остварено.

Међутим, у старом свету ми имамо сасвим другачу ситуацију, и ово мало удаљење од предмета требало нам је да покаже како клаузула о највећем повлашћењу није тако неприкосновена као што изгледа.

Вратимо се сада на питање зашто је клаузула о највећем повлашћењу сметња за остварење Царинског савеза. Многи писци заступају мишљење, да стварање Царинског савеза наноси штете осталим уговорницама које могу захтевати повластице које су им уговором обезбедиле и гарантовале државе које сада ступају у Царински савез. Другим речима, треће државе би могле тражити све повластице које једна другој чине савезне државе, по клаузули највећег повлашћења? — Да ли би то значило да остale државе имају права не признавати Царински савез који постоји? Најзад, у каквом односу би стајали

²⁴⁾ Г. Гершић: оп. сит. стр. 63.

овакви приговори према начелу о суверености земаља и праву њиховом да на економском пољу спроводе мере које им најбоље одговарају...

Нећемо негирати да у првом моменту треће државе могу имати извесне неугодности, па можда и штете, од тога што су две државе образовале Царински савез. Тачно је да у почетку настаје једно време колебања и пре-групписавања у трговини; на новом тржишту у савезу доводе се у склад производне снаге; осећа се опште померање производних услова, потреба и снага. Тај стадијум превирања треба да за кратко време оспособи савезно подручје за нове прилике и нове услове. За то време осећају се незгоде и код домаће трговине и размене, па је природно да се то пренесе и на трговину са иностранством. Али то још не може бити повод да се према Савезу заузима неки репресивни став, а још мање да се тврди како је стварањем савеза нанета штета трећим уговорницама.

Често се може очекивати баш обрнут резултат — тј., да и треће државе добију посредне користи од тога што је између двеју малих земаља образован Царински савез. Увећано подручје мора показивати и веће потребе за индустријским производима. Веће потребе и већа производња морају тражити тржишта одакле ће се снабдевати, односно куда ће упућивати своје вишкове. Разумљиво да ће се прво обраћати онамо одакле су се и раније снабдевали или куда су извозили. Како

се онда може говорити о штети? Ње може бити само за кратко време, а верујемо да ће од трећих држава и разумевања, које оне показују за интересе своје и новога савеза, зависити у многоме прелазно стање и штете које оно доноси.

Са гледишта правне науке изгледа нам непотребно да надугачко расправљамо о праву суверених држава да се удружују на економском пољу и о престанку важења клаузуле о највећем повлашћењу, чим се образује један Царински савез. Улазећи у Царински савез, државе које га образују, стварају једно ново подручје, једну нову сувереност, једно ново правно лице које са ранијим обавезама и уговорима нема ништа заједничко. „Како се може тражити од ове нове правне личности да призна повластице које су некада одобриле правне личности које више не постоје” — вели г. Авероф. И заиста, ступајући у Царински савез државе губе своју царинску самосталност а тиме и правну личност у царинском погледу, образујући једну нову царинску самосталност — нову правну личност.

Правна наука је дакле категорична у овом питању, али се ипак провлачи једно диференцирање у погледу на потпуне и непотпуне Царинске савезе. Потпуним Царинским савезима признаје се нова личност у праву, а тиме и последица неважења клаузуле о највећем повлашћењу. Међутим, непотпуним савезима оспорава се право нове личности (француски

правни писци) и на основу тога тврди, да клаузула о највећем повлашћењу остаје у пуној снази за треће државе. Обратно томе немачки теоретичари обично усвајају да клаузула о највећем повлашћењу престаје важити чим две државе склопе ма какав Царински савез²⁵⁾.

²⁵⁾ Ev. Averof: op. cit. page 96.

Даље за његову вјеру је да је овој клаузули подложено само тој држави која ће бити подложена овом спору, а не и другим државама које су у њој укључене.

7. НЕШТО ИСТОРИЈЕ О БАЛКАНСКИМ ТЕЖЊАМА ЗА СТВАРАЊЕ УСЛОВА ЗА МЕЂУСОБНУ САРАДЊУ

Покрет за уједињење балканских народа стајао је датума. Он потиче још са краја XVIII века када су хришћански народи на Балкану грзали под јармом завојевача. Покретих балканских бораца био је више идеалистичког смера, јер је почивао на тежњи да се ослободе хришћани испод турског ига. Духовни вођи и претечи овог покрета био је грчки песник Рига од Фере. Можда се овим потврђује веровање да песници боље виде будућност. Уосталом, песници и идеалисти кадри су да се издигну изнад грубе стварности живота, да проникну у душе народа, да пронађу оне притајене осећаје и да их изнесу на светлост дана, приказујући им у пуној лепоти. Несумњиво да зближење народа ретко долази само од себе. Њега треба изазвати, а за то је потребно међусобно упознавање, духовно бодрење и несебично залагање најбољих синова. Тако иза одушевљења широких маса може се рачунати на сигурно и трајно успевање једног покрета који тежи да најшире масе народа окупи и организује у једну духовну па затим и у привредну заједницу.

Овај најстарији покрет угасио се кад су дотле поробљени балкански народи дошли до првих облика независности. С једне стране сви напори морали су се управљати на организовање нових државица и одбрану њихових тешко стечених права на живот, с друге стране већ у првим тренуцима појављују се суревњивости и жеље да се приграбе што већи делови осталих крајева под Турцима. Клиса раздора појавила се првих дана у слободном животу и она ће остати да вечно трује балканске народе. Али вредно је помена да се давно још јавила свест наших предака: да само кроз заједницу интереса балкански народи могу остварити и сачувати своје постојање.

Из ближе прошлости знамо за покрет из 1867 године, када је у Букурешту проглашен „Програм политичког одношаја Србо-Бугара или њихов срдачни споразум“. У том значајном програму налазимо изјаве о јединству српско-бугарског народа и жељама да се оствари Југословенско царство²⁶⁾. На састанку у Букурешту где је овај програм израђен и усвојен учествовали су највиђенији Бугари тога времена, па је Програм поднесен Књазу Михаилу и он је преко Илије Гарашанина, министра спољ. послова, изјавио да програм у потпуности усваја. Смрт Кнежева прекинула је даљи развој овога покрета.

²⁶⁾ Милутин Р. Степановић: Срби и Бугари — 1913 год. стр. 20—24.

Међутим, стремљења се постепено кристилишу тако да већ у 1897 години, после закључења трговинског уговора између Србије и Бугарске (којим су признate највеће погодности обема странама и специјално проширење пограничне зоне на 20 км с обе стране), налазимо на полузванично заговарање о идеји Царинског савеза. Поводом закључења трговинског уговора полузванични „Одјек“ (у бр. 28 из 1897. гд.) пише: „Овај извршени чин (тј. закључење уговора) нема сумње, само је један корак ка постигнућу још тешње привредно-трговинске везе, ми овде имамо на уму потребу, коју увиђају и српске и бугарске патриоте, а то је да се на овом чину не треба зауставити, него да треба радити на остварењу Царинског савеза између Србије и Бугарске²⁷⁾.

Тежње се dakле конкретизују, расположење на обема странама упућује водеће кругове да о томе поведу рачуна. На српској страни помиње се први пут идеја о Царинском савезу, а бугарско Собрање једногласно прихватио трговински уговор. На дан 1 априла 1897 проглављено је у Пироту, на свечан начин, ступање у живот трговинског уговора уз учешће оба претседника министарства²⁸⁾.

Дух изближења и сарадње не попушта, већ кроз године које следују добија све више замаха. Слободарски дух који је завладао у Ср

²⁷⁾ Др. Мом. А. Нинчић: Царински савез Србије и Бугарске, у часопису „ДЕЛО“ књига 31, свеска 3 за јун 1904 год. стр. 335.

²⁸⁾ Др. М. А. Нинчић: оп. си.

бији после 1903 године изазвао је спонтано одушевљење на Словенском Југу, а нарочито међу омладином. Луча слободе, напретка и вере у будућност осветлила је све крајеве у којима су Словени на Југу очекивали своје подизање и уједињење. Србија је жика око које се треба окупити, њена омладина је пуна полета, самопоуздања и слободарског духа који се развејавају широм словенских земаља. Омладина је увек била носилац напретка, боље будућности и ведрине; она је незатрнована таштином и грубошћу живота; она је расадник најлепших идеала.

У низу узајамних веза између омладинаца онога времена дошло је 1904 године и до састанка у Београду између бугарске и српске студенске омладине. На томе састанку омладинци су се одушевили идејом балканске федерације, и г. Боев, ондашњи ректор Софијског Вищег училишта, можда најречитије тумачи став тадашње омладине: „Омладина, по чијем мишљењу данашње стање друштвене неједнакости није ништа друго до плод још потпуно недозрелих економских диференцијација, задржала се и на питању о балканском споразуму, на неутралном основу, као једином који примирује противности племенске, језичне и историјске традиције. На том основу је она потражила погодбе за измирење међу балканских несугласица и противуречја. И, доиста, није било тешко; ступивши одмах на поље економских интереса, помоћу којих је покушала да измири светске несугласице, није

јој било тешко схватити од једанпут оно што је опште, заједничко, што постоји на том принципу за све балканске народе... Једним заједничким споразумом за обезбеђење својих економских интереса балкански народи, спојени економским савезом, имаће пре свега преимућства једне велике привредне јединице... Разједињене, како су данас, балканске државице су принуђене не да воде економску борбу на светским тржиштима, него да у њих просе какве олакшице... балканске државице не могу да кункуришу једна другој, јер се све оне налазе на приближно једнаком ступњу и опште и економске културе. Разлике пак, које одликују посебне народе, не само да не дају повода за суревњивост већ, напротив, то представља један знак за правилну поделу рада²⁹⁾.

Напредна омладина прогласила је идеју о балканској заједници, и може бити да је под утицајем ових манифестација поникла идеја о стварању Царинског савеза између Бугарске и Србије. Зашто да се не покуша прво овај корак ка једној већој заједници на Балкану, можда су резоновали ондашњи добронамерни вођи народа. Како је у то време био у припреми први састанак између владалаца братских земаља, приликом кога је требало изразити сагласност обеју земаља, то је, по сведочанству г. Хр. Хесапчијева³⁰⁾, њему дошла идеја о склапању уговора са Србијом. У тој

²⁹⁾ Г. Гершић: оп. сит. стр. 164—167.

³⁰⁾ Загребачке „Новости“ бр. 133 од 16 маја 1937.

мисији он је постављен за дипломатског претставника Бугарске у Београду. Плод његове мисије био је закључење једног тајног уговора политичко-војне природе, и другог једног уговора културно-економске природе. Оба уговора потписана су 30 марта 1904. Ратификација ових уговора извршена је одмах затим, тако да су 29 и 30 априла 1904 године измењени ратификациони документи у Софији и Београду. Према чл. IX закљученог протокола оба уговора имала су остати у строгој тајности и чувати се у личним архивама Краља и Кнеза.

Тачка I „Друштвеног уговора” садржала је одредбу по којој се Србија и Бугарска обавезују: „да узајамно отворе своје границе за све своје производе (домаће производње), пошто теже да воде једнаку царинску политику према другим државама и да доведу ову своју политику до једног царинског савеза (Zollverein)”.

У време преговора српски су министри изјавили, да крај пуне економске зависности Србије од Аустрије, не може се ни да говори о примени ове одредбе после ратификације уговора. „То је један идеал, рекоше, за остварење којега треба да се спреме постепено повољни услови, кроз изједначење односних закона”. Бугарска влада је уважила ове разлоге и у том смислу је примила писмене обавезе³¹⁾.

³¹⁾ Види под 30.

Као што се види из ових података, обе стране показивале су пуно воље и разумевања за заједницу обостраних интереса, односно обе су стране осећале да само заједничким иступањем могу постићи највишу заштиту својих интереса. Али, истовремено, опажамо у изјавама српских политичара ону сасвим оправдану бојазан да се не пренагли. Србија је била још сувише економски зависна од суседне Аустрије; на југу је била још увек моћна турска царевина; Србија није била припремљена за борбу ни економску ни војничку, и зато њени политичари сматрају „Друштвени уговор” само као идеал коме треба свим силама тежити. Том идеалу треба да воде заједничка стремљења Срба и Бугара, он треба да служи као основ за обострано припремање тера, тако да, кад дође повољни час, све претходне радње буду завршене те да се олакша остварења економске заједнице Бугара и Срба.

Док су политички кругови са разлогом гледали на опасности које би Царински савез изазвао од стране Аустрије, не може се рећи да је шира јавност малаксала или губила веру. Тајни уговор између Србије и Бугарске, означен само као будући идеал, био је сасвим појмљиво непознат јавности. Али, јавност се интересује. У коликој мери је то интересовање сведочи нам расправа Др. Мом. А. Нинчића, објављена у часопису „Дело” (свеска за јун 1904 године), где се подробно разлаже о могућности Царинског савеза између Србије и

Бугарске као и користима по обе стране: „Сад је погодно време за остварење царинског савеза (вели Др. Нинчић). Трговински период заснован уговорима који ће ускоро престати да важе, завршује се у Србији и Бугарској. Обе земље находе се у времену кад треба новим међународним споразумима положити темељ будућем привредном животу. Како ћемо још ових месеци приступити закључењу новог трговинског уговора с Бугарском, идеју о царинском савезу можи ћемо у брзо почети да приводимо у дело; у толико пре, што у исто време пада и крај великог комплекса средње-европских трговинских уговора, те смо на тај начин у могућности, да заједнички утврдимо своју привредну политику према другим државама... Природно је што смо осетили преку потребу да се ослонимо једни на друге. Оно што се 1897. године осетило као потреба, данас је неодољивост”.

Скоро истовремено дипломација у тајности припрема акт будућности као „идеал за остварење којег треба да се спреме постепено повољни услови” — а јавност слободно и гласно проглашава да је „сад погодно време за остварење царинског савеза”.

Ове чињенице сведоче довољно јасно са каквим одушевљењем се у оно време прихватала идеја о Царинском савезу између братских земаља и колико се потреба заближењем осећала на обема странама.

У таквој атмосфери требали су 1905. године да се поведу преговори за закључење тр-

говинског уговора. Пустимо опет г. Хесапчијева да нам о томе пружи податке, као веродостојан сведок и учесник у тим преговорима.

„Пошто је српско-бугарски трговински уговор (онај из 1897) био одавно отказан, требало је да се почне са преговорима за закључење новог уговора. У том су циљу две владе одредиле своје делегате и преговори су почели у Београду почетком марта 1905. године.

„Српски су делегати предложили да се узме за основу отказани уговор и да се приликом његовог проучавања учине могуће олакшице у његовим одредбама. У том су ми смислу биле дане од (бугарског) Министра спољних послова инструкције, као првом делегату. Али и поред преузетих од кнежевске владе писмених обавеза, наши делегати — Ђорђев, Германов и Чакалов, — по свом личном нахођењу, настојавали су на свом неумесном предлогу да се преговара за закључење уговора о царинском савезу. Изјављујући, да јој је поверено да води преговоре за обичан трговински уговор, српска је делегација истакла, са много уверљивих разлога, немогућност закључења уговора о царинском савезу.

„Српска је влада одлучно одбила да прихвати овај предлог. Али имајући у виду упорно настојање бугарских изасланика и крај тадашњих савезничких односа, она се сагласила да се воде преговори „само као покушај, да би се видело какве се запреке могу супротставити закључењу царинског савеза”, на чему су на-

стојали бугарски делегати. И почeo је један дуг, сложен и сасвим бескористан Сизифов посао, са честим одлагањима седница ради проучавања односних закона двеју држава.

„За време ових дугих и бесціљних разгово-ра, влада генерала Груjiћa—Н. Пашићa је напустила власт и државну су управу преузели млади радикали, са министром претседником Љубом Стојановићем и министром спољних послова професором Жујевићем. Нова влада, разуме се, категорички је одбила да се продуже „бескорисни преговори за покушај”.

„Упркос несумњиве основаности узетог решења од стране нове српске владе, ја сам гледао у њему једну нетактичност према Бугарској, пошто је већ претходна влада дала сагласност за ове, макар и „бескорисне прегово-ре”. И ја, против своје воље, требао сам да учиним одговарајуће поступке. После много-кратног настојавања (српски) министар прет-седник се сагласио да се заврше „преговори за покус”, да би се израдио један пројекто-уговор о царинском савезу, „који пројекат, додао је Стојановић, неће имати никакво практично значење и остаће у архиви министарства као доказ о добрим намерама делегата.

„Напослетку је израђен „Уговор о царинском савезу између Кнежевине Бугарске и Краљевине Србије” и, разуме се српска је влада одбила да опуномоћи своје делегате да га потпишу. После мојих дугих настојања министар Жујевић се сагласио са његовим

потписивањем, али уз једини услов, да се уговор не подноси парламентима на одобрење, већ да остане у тајним архивама Ми-нистарства спољних послова, као један не-подлежећи оживотворењу историјски доку-менат; он би могао да се искористи у далекој будућности, кад наступе повољнији услови”. Поред тога министар је додао, да ће ми пре потписивања послати ноту у том смислу, у којој је требао да потврди истакнуте услове. У сагласности са кнежевском владом ја сам одговорио на ноту саобразно жељи ис-казаној од српског министра.

„Из горе изложеног постаје потпуно јасно, да између Бугарске и Србије није по-стојао закључени уговор о царинском савезу и да потписани у јуну 1905 године пројекто-уговор није био ништа друго осим један без икаквог практичног значења тајни архивски докуменат.

„Али и поред очевидности ове истине, бу-гарска влада, налазећи, да би било корисно по њену политику према непријатељској Тур-ској да шумно објави наш споразум са Срби-јом, нарушајући преузете писмене обавезе, поднела је Народном собрању „архивски до-куменат” и он је био једнодушно изгласан без дискусије и са заносним манифестијама 20 децембра 1905 године.

„Овај јединствен у дипломатској историји потхват бугарске владе, дао је повода аустро-угарској влади да нареди безобзиран бојкот увоза и транзита своје сусетке. Србија је била

постављена у врло тежак економски положај и бугарска је влада морала да јој отвори варненско и бургаско пристаниште уз минималне тарифе за превоз њених производа.

„Несумњиво је да Срби немају никакве кривице за царински савез”... (закључује г. Хесапчијев своја објективна излагања у софијском листу „Мир”, одакле су пренесена и у загребачке „Новости”).

Нема сумње да је бугарска влада онда преизглила и можда несвесно поништила труд скоро целе једне генерације. Може се замислiti разочарење и на једној и на другој страни; — бугарско, због неиспуњења „закљученог уговора”, — српско, због изгласавања једног пројекта који је требао да остане у тајности, за бољу будућност. Поред тога, реакција Аустро-Угарске била је огорчена и економска борба противу Србије, и царински рат из 1906 године донео је велике економске жртве Србији. Из тога рата Србија је изишла оштећена, али истовремено и очеличена и спремнија за будућност, јер је почела да се ослобађа своје дотадашње зависности у економском погледу. Она је у исто време стекла још једно скупо плаћено искуство да не треба пренагљивати.

После свих ових недаћа, разочарења и жртава могло се очекивати да ће идеја о привредном зближавању Србије и Бугарске за дugo година бити потиснута са дневног реда. Али, на срећу, то није случај, јер ћемо ту идеју сретати и после свих незгода, како живи

у мислима добронамерних духова. Није ли то доказ да су животне ћеминовности указивале пут којим ова два народа треба да упуне своје тежње?

Према наводима Г. Гершића³²⁾, већ 1908 године појавио се чланак публицисте Раковског, објављен у „Revue de la Paix”, под насловом „Vers l’entente balkanique”, где овај писац, поред осталог, закључује: *En étudiant le jeu de ces forces sur la Peninsule Balkanique nous nous croyons en droit d'affirmer la possibilité proche d'une confédération balkanique... Nous ne disons pas qu'elle sera réalisée demain, mais que le moment est arrivé quand elle cessera d'être un voeu d'ideologue, pour devenir le mot d'ordre des partis politiques* (Прочувавајући игру ових снага на Балканском полуострву мислимо да имамо право веровати у скору могућност једне балканске конфедерације... Не велимо да ће она бити остварена већ сутра, али да је дошао тренутак кад она престаје бити жеља идеолога да би постала парола политичких партија).

Следеће године појављује се брошура Консте Стојановића, под насловом: *Estat économique de la Serbie depuis l'occupation de la Bosnie—Herzegovine jusqu'à l'annexion*³³⁾, где се убедљиво и са жаром доказује да је идеја о царинском савезу између Аустро-Угарске и

³²⁾ Г. Гершић: оп. cit. стр. 101 примедба 2.

³³⁾ Издање недељног часописа „La question serbe” у Београду — 1909 године.

Србије (коју су покушали убацити аустрофили) производ ограничених умова, и да она никад неће прорети. Насупрот томе К. Стојановић види као потребну и остварљиву другу заједницу: „Pour devenir plus forte la Serbie a besoin d'une union douanière avec les Etats balkaniques ce qui serait justifié, ces Etats étant au même niveau économique et tout danger d'exploitation reciproque étant exclu”. (Да би постала јача Србији је потребан царински савез са балканским државама, што би било оправдано, јер су ове државе на истом економском нивоу па би свака опасност од узајамног експлоатисања била искључена)⁸⁴⁾.

До истоветног закључка долази и Бугарски писац Јаранов у своме раду, објављеном у *Revue économique internationale* — 1910 — Bruxelles — где се бавио изучавањем узрока због којих је покушај царинског савеза између Србије и Бугарске пропао још у повоју. Он вели: „По моме мишљењу тај први покушај није успео с тога, што је он учињен само између Бугарске и Србије, које нису могле, а нарочито и пре свега Србија није могла издржати царински рат без помоћи осталих балканских држава. Ја држим, да ће те државе пре или после, под пресијом економских потреба и при свем њиховом данашњем ривалству, најпосле доћи до тога да образују један балкански царински савез”⁸⁵⁾.

⁸⁴⁾ Г. Гершић: op. cit. стр. 155.

⁸⁵⁾ Г. Гершић: op. cit. стр. 77.

Оваква мишљења ондашњих јавних радника нису била производ фантазије већ плод зрелог размишљања и гледања на стварност. У предвечерје Балканског савеза из 1912 године изгледало је да су балканска срца почела да куцају уједначеним ритмом. Какав бољи исход из те балканске слоге су могли очекивати и прижељкивати идеолози заједнице? Само путем заједничких напора балкански народи могу постићи своју економску независност, напредак и благостање. Само у сложном раду они могу гледати ведро на будућност, само тим путевима идући, могу очекивати да Балкан припада балканским народима.

Велико дело из 1912 године затекло је све савезнике одушевљено загрејање идејом заједнице. Политички и војни савез био је остварен, али се осећало да он треба да се продуби чвршћим везама, заједницом економских интереса. Колико су таква осећања била ухватила маха сведоче нам многе изјаве тадашњих државника, прикупљене у већ помињаном делу Г. Гершића. Ево шта је све забележио Гершић о томе времену:

„Још у самом почетку балканског рата јављала се мисао о балканском царинском савезу у дописима са добро обавештених страна; тако је „Südslawische Korespondenz“ из Цариграда добила обавештења из информисаних кругова о двема тачкама тајнога уговора између Србије, Бугарске, Грчке и Црне Горе: једна од тих тачака гласила је „да ће

четири савезне државе после завршетка рата ступити у царински савез". Затим је познатом берлинском листу „Berliner Tageblatt" јављено из Атине, како се тамо претреса пројекат, шта ће савезне балканске државе међу собом утврдити при закључењу мира, и ту је између осталога казано: једна ће комисија израдити једнаку војничку организацију, затим једнаке кривичне, трговачке, аграрне и индустриске законе за све четири земље, као и једну царинску унију. После закључења букурешког мира уважени грчки премијер Венизелос изјавио је ово: „Стање, које је сад створено на Балкану врло је погодно и за стварање балканске федерације, која је сад после рата чак неопходна. Основа за такву федерацију постоји већ у одбранбеном савезу — — — који треба да постане још тешњи, кад се закључе поштанска, царинска и друге конвенције". — — — Вредно је такође забележити како је високо просвећени румунски краљ Карло I, примивши у аудијенцију претставника московског листа „Руско Слово" казао између осталог, како „Румунија искрено жели зближење са својим балканским суседима, нарочито на економском пољу". А тако исто је и угледни румунски државник Таке Јонеску приликом свога бављења у Атини, на питање једног новинара, да ли има изгледа за царински савез између балканских држава, одговорио да то врло лако може бити"⁸⁶⁾.

⁸⁶⁾ Г. Гершић: оп. сит. стр. 158—160, 169.

Гершић даље бележи једну изјаву ондашњег бугарског министра на српском двору, г. Тошева, коју је овај дао београдском дописнику „Berliner Tagblatt-a" у октобру 1912 године: На питање дописника шта мисли о слози балканских држава, г. Тошев је одговорио: „Ови мислите да се ничем нисмо поучили из прошлости. — — Услед наше неслоге ми смо досада свакако радили само за друге. А сада хоћемо да радимо за себе, а у исто време и за друге, корачајући вазда путем културе и цивилизације. Радо признајем да смо ми досад водили политику антипатија и симпатија. Али ми сад увиђамо да се наш положај и наша снага може засновати само на једничком нашем држању"...

*

На велику жалост свих искрених родољуба све наде су порушене догађајима који су наступили 1913 и 1915 године. Изгледало је да су сви мостови порушени заувек и да нема никаквих изгледа на бољу будућност. Али, време лечи све ране... Одмах после рата ми смо видели акцију великог Бугарина и великог Словена, Ал. Стамболиског, који широким гестовима покушава да заглади погрешке прошлости.

После њега, не само његови следбеници него и људи који су само трезвено гледали на нашу стварност, настојавали су да припреме јавност и укажу потребу за сарадњом на Балкану, а нарочито између Бугарске и Југосла-

вије. Између многих поменућемо само неке, налазећи да је у њиховим речима најлепше изражено осећање народних маса. Тако у часопису „Философски преглед“ (год. IV књ. 2) наилазимо рад г. Николе Антонова: „Психолошки основи бугарско-југословенских одношаја“, где се између осталог констатује: — — „Не може се сакрити да у сазнању највећег дела данашњег бугарског народа је дубоко усађено убеђење: ако има смисла да се ствара нешто солидно и широких размера — то је само са Југославијом“...

У истом часопису (књ. 3) објављен је рад проф. Д. Михалчева: „Да ли је могућа једна и потпуна Југославија“, рад који је објављен и у посебној брошурци 1932 године, а који је подигао много буке у бугарској јавности. Залажући се за идеју федеративне југословенске државе од Јадрана до Црног мора, проф. Михалчев вели: „За мене не постоји никаква сумња да је једна таква стварна Југославија не само могућна, не само пожељна политички и привредно смишљена, већ да је то историјска позиција којој се ми приближавамо сваким даном“⁸⁷⁾.

Констатујући превирање и унутрашње борбе у Југославији (1932 година) проф. Михалчев се пита који је то пут којим ће се решити споразум Бугарске и Југославије, па одговара: „Бугарска треба да разуме да њена

будућност није у рушењу Југославије, нити у једном прикривеном понављању опита из 1913 и 1915 године, када водећи кругови у Софији рачунаху да ће с помоћу некакве ванбалканске државе моћи да реше проблеме бугарске државе и бугарског народа — — будућност Бугарске и Југославије лежи, по мени, у једној државној синтези обеју, која ће сачињавати политичку целину 20 милиона становника и отворити изгледе за могуће привредно и државно развиће“⁸⁸⁾.

У сличном тону говори и Др. Асен Божинов у књизи: „Нова Бугарија и вишијијат свет“ (Софija — 1934), бавећи се односима између Бугарске и Југославије: „Ми имамо опште јужнословенске интересе — — у име тих општих, великих интереса ми можемо и ми ћемо заборавити много штошта из прошлости, направићемо и једни и други узајамне уступке, поправићемо неке крајње неправде и поживећемо срећно као Словени по тој чудној земљи Балкана, која вапи за новим животом. — — Заборавиће се тужне успомене, и тада пред изгледом на велике опште интересе и могућности, доћи ће коначна свеза, чиста и гранитна словенска свеза између народа двеју словенских монархија“...

Те појединачне манифестације, које у основи изражавају схватања и осећање многих кругова на обема странама, доводе до једног покрета који треба да претстави син-

⁸⁷⁾ Д. Михалчев: Отговор на моите критици — спора за целостна Југославија — Софија, 1932 године, стр. 29.

⁸⁸⁾ Проф. Д. Михалчев: оп. cit. стр. 39.

тезу заједничких напора за зближење наших народа: стварају се Савези Југословенско-бугарских лига у Југославији и Бугарско-југословенских друштава у Бугарској. Овај покрет, који окупља елиту интелектуалаца у свим већим местима, развија живу акцију за међусобно упознавање, служећи се свим савременим средствима и штампом. И овај покрет негује идеју Царинског савеза између Југославије и Бугарске, настављајући традицију. У „Билтену“ који Савез издаје (у Београду) наилазимо пуно материјала корисног за упознавање наших односа. Бележећи манифестације разних кругова за Царински савез између наших земаља, „Билтен“ у једном од својих бројева (бр. 6 за месец јун 1938) доноси и занимљив чланак Др. Михаила М. Смиљанића „Царинска унија између Југославије и Бугарске“, где је у сажетим редовима изложена потреба и могућност остварења Царинског савеза. Гледајући са разумевањем на нашу стварност писац констатује: ... „ако су и где дати објективни услови за царинску унију, они су дати за унију између ових двеју земаља А да царинска унија између Бугарске и Југославије не значи стериilan посао, доказује најбоље чињеница да су привредници ти који је данас покрећу“ (трети конгрес југословенских трговаца, одржан 1938 године у Јубљани, коме су присуствовали и бугарски делегати, донео је заједничку одлуку бугарских и југословенских трговаца:

за стварање царинског савеза између Југославије и Бугарске).

*

Године и деценије пролазе, а с њима и генерације се смењују на Балкану. Било је и радосних и жалосних дана, али је мисао о заједници интереса вечно била жива, кадгод блистава и искричава, кадгод покривена пепелом заборава. Но увек се је налазило снажних духова да развеју пепео и да расплатме жишку која тиња. Та жишка се не може и не сме угасити, јер у њој тиња свест наших народа о заједници, јер у њој живи завет наших дедова да се само кроз заједницу братских народа може постићи бољи живот...

Br. 37263

САДРЖАЈ

	Стр.
У место прелговора	3
1. Појам и опште карактеристике Царинских савеза	5
2. Мало историје (историјски подаци)	14
3. Услови за остварење Царинског савеза:	
А — географски услов	24
Б — економско-производни услов	26
В — монетарни услов	27
Г — национално-психолошки услов	29
Д — политички услов	31
4. Тешкоће које истављају код остварења Царинских савеза:	
А — тешкоће фискалне природе	35
Б — тешкоће техничке природе	38
В — тешкоће управне природе	42
5. Користи које се од Царинског савеза могу очекивати:	
А — економске користи	48
Б — политичко-психолошке користи	50
6. Царински савез на Балкану:	
А — зашто је могућ царински савез међу Јужним словенима	56
Б — изгледи на привредну сарадњу Југославије и Бугарске	59
В — монетарно питање	74
Г — клаузула највећег повлашћења као сметња за остварење Царинског савеза?	76
7. Нешто историје о балканским тежњама за стварање услова за међусобну сарадњу	83

ИЗДАЊА
ЈУГОСЛОВЕНСКО-БУГАРСКЕ ЛИГЕ
У БЕОГРАДУ

1. **БУГАРСКА ГРАМАТИКА** од д-ра Н. Мирковића —
цена 5 дин.
2. **БУГАРСКО - СРПСКОХРВАТСКИ ДИФЕРЕНЦИЈАЛНИ РЕЧНИК** од д-ра Н. Мирковића — цена 15 дин.
3. **БУГАРСКА** — кратак географски преглед с картом —
од проф. Ив. Баталијева, у преводу Дим. Ж. Стојановића — цена 7 дин.
4. **ЉУБЕН КАРАВЕЛОВ** (живот и рад) од д-ра Н. Мирковића — цена 5 дин.
5. **О БУГАРСКОЈ ДЕЧЈОЈ КЊИЖЕВНОСТИ** од Љубомира А. Божиновића — цена 3 дин.
6. **ВОЂА КРОЗ БУГАРСКУ** од А. В. — цена 10 дин.
7. **СРПСКЕ ПРИПОВЕТКЕ** од Љ. Каравелова — са студијом о Љ. Каравелову — цена 20 дин.
8. **ЦАРИНСКИ САВЕЗИ И БАЛКАН** од М. К. Ивановића — цена 12 дин.